

ΔΡΑΣΗ:

1

**ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ
ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΗΣ ΕΝΕΡΓΟΥ ΓΗΡΑΝΣΗΣ
ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΣΤΟΝ
ΠΡΩΤΟΓΕΝΗ, ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗ ΚΑΙ
ΤΡΙΤΟΓΕΝΗ ΤΟΜΕΑ**

ΤΙΤΛΟΣ:

Δράση 1: Μελέτη ανάλυσης της υφιστάμενης κατάστασης στον τομέα της διαχείρισης της ηλικιακής διάρθρωσης του ανθρωπίνου δυναμικού στον πρωτογενή, δευτερογενή & τριτογενή τομέα

**ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΠΑΡΑΔΟΤΕΟΥ
ΤΙΤΛΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ:**

«Συνθετική μελέτη ανάλυσης της υφιστάμενης κατάστασης στον τομέα της διαχείρισης της ηλικιακής διάρθρωσης του ανθρωπίνου δυναμικού στον πρωτογενή, δευτερογενή & τριτογενή τομέα».

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΦΟΡΕΑΣ:

ΙΝΕ / ΓΣΕΕ (Με τη συμμετοχή ΙΟΒΕ – ΓΕΣΑΣΕ – ΚΕΚ ΓΣΕΒΕΕ – ΕΣΕΕ)

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΜΕΛΕΤΗΣ :

ΔΗΜΟΥΛΑΣ ΚΩΝ / ΝΟΣ (Επιστημονικός Σύμβουλος ΙΝΕ / ΓΣΕΕ – ΑΔΕΔΥ)

**ΣΥΝΤΑΚΤΕΣ ΕΚΘΕΣΗΣ –
ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ:**

ΜΠΑΓΚΑΒΟΣ ΧΡΗΣΤΟΣ (Επίκουρος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου)

ΔΗΜΟΥΛΑΣ ΚΩΝ / ΝΟΣ (Επιστημονικός Σύμβουλος ΙΝΕ / ΓΣΕΕ – ΑΔΕΔΥ)

ΜΠΑΓΚΑΒΟΣ ΧΡΗΣΤΟΣ (Επίκουρος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου)

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ:

Μάρτιος 2006

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ
ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ
ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ
ΚΟΙΝΟΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΛΛΩΝ ΠΟΡΩΝ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

A. Εισαγωγικές επισημάνσεις

Σκοπός της μελέτης ανάλυσης της υφιστάμενης κατάστασης στον τομέα της διαχείρισης της ηλικιακής διάρθρωσης του ανθρωπίνου δυναμικού στον πρωτογενή, δευτερογενή & τριτογενή τομέα είναι η ανάδειξη των βασικών χαρακτηριστικών που σχετίζονται με την παρουσία των εργαζομένων μεγαλύτερης ηλικίας στην αγορά εργασίας στην Ελλάδα τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια, η σύγκριση των διαχρονικών εξελίξεων και της σημερινής κατάστασης που αφορά στους μεγαλύτερους σε ηλικία εργαζομένους με αυτή των υπολοίπων ηλικιακών ομάδων του εργατικού δυναμικού καθώς και ο εντοπισμός των βασικών διαφοροποιήσεων που ανακύπτουν με βάση τους τομείς και τους επιμέρους κλάδους οικονομικούς δραστηριότητας.

Ειδικότερα, με το συντονισμό του ΙΝΕ / ΓΣΕΕ, στο σύνολο του υποέργου αλλά και στη συγκεκριμένη δράση, μέσα από την ανάλυση των στοιχείων της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού επιχειρήθηκε να αναδειχθούν οι διαχρονικές μεταβολές που αφορούν στην απασχόληση, στην ανεργία και στην μη – συμμετοχή των εργαζομένων μεγαλύτερης ηλικίας στην αγορά εργασίας. Η ανάλυση αναφέρεται στο σύνολο της οικονομίας, στους τομείς (πρωτογενής, δευτερογενής και τριτογενής) και στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας που επικεντρώνεται το έργο (πρωτογενής, μικρομεσαίες επιχειρήσεις και εμπόριο) με ιδιαίτερη έμφαση στις πρακτικές διαχείρισης του εργατικού δυναμικού καθώς και στη σύνδεση των δύο παραπάνω σημείων με την παρουσία των μεγαλύτερης σε ηλικία εργαζομένων.

Η υλοποίηση των στόχων της συγκεκριμένης δράσης έγινε με τη συλλογή, ανάλυση και καταγραφή στοιχείων από τις έρευνες εργατικού δυναμικού, δευτερογενών στοιχείων που αντλήθηκαν από την διεθνή βιβλιογραφία αναφορικά με τη διαχείριση της ενεργού γήρανσης καθώς και των εκθέσεων του ΟΟΣΑ, του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας και της Ε.Ε.

Με βάση τους τομείς αρμοδιότητας και εξειδίκευσης των εταίρων στη συγκεκριμένη δράση το ΙΝΕ/ΓΣΕΕ ανέλαβε το γενικό συντονισμό της συγκεκριμένης δράσης, τη μελέτη των γενικών χαρακτηριστικών των μεγαλύτερων σε ηλικία εργαζομένων στην ελληνική οικονομία και την κατάρτιση της συνθετικής έκθεσης, ο ΙΟΒΕ την

πραγματοποίηση βιβλιογραφικής μελέτης αναφορικά με τη διαχείριση της ενεργού γήρανσης, το ΚΕΚ/ΓΣΕΒΕΕ τη μελέτη αναφορικά με τα προβλήματα των μεγαλύτερων σε ηλικία εργαζομένων σε μικρές επιχειρήσεις τομέα και των αυτοαπασχολούμενων στο δευτερογενή και τριτογενή, η ΕΣΕΕ τη μελέτη αναφορικά με τα προβλήματα των μεγαλύτερων σε ηλικία εργαζομένων στις εμπορικές επιχειρήσεις και η ΓΕΣΑΣΕ τη μελέτη αναφορικά με τα προβλήματα των μεγαλύτερων σε ηλικία εργαζομένων στον αγροτικό τομέα.

Επειδή ο κάθε φορέας αντιλαμβάνεται από διαφορετική οπτική το ζήτημα της ενεργού γήρανσης (ως προς τις ομάδες στόχους, προβλήματα που ανακύπτουν και μέγεθος του προβλήματος), οι ερευνητές προέρχονται από διαφορετικά επιστημονικά πεδία και το χρονοδιάγραμμα είναι αρκετά περιοριστικό, μετά τις πρώτες συναντήσεις όλων των μελών(ερευνητών) που όρισε ο κάθε φορέας αποφασίστηκε να μη καθοριστεί ενιαία μέθοδος μελέτης αλλά να διατηρηθεί ο διακριτός χαρακτήρας των επιμέρους εργασιών και να αποτυπωθούν ως συμπληρωματικά κείμενα σύμφωνα με συγκεκριμένους άξονες περιεχομένων . Αυτοί οι άξονες αποφασίστηκε να είναι οι παρακάτω:

A. Μια σφαιρική παρουσίαση αναφορικά με τη διαχείριση της ενεργού γήρανσης σε διεθνές επίπεδο. Η συλλογή και καταγραφή των δευτερογενών στοιχείων θα γίνει δεδομένης της διεθνούς βιβλιογραφίας. Τα κείμενα που καταπιάνονται με το ζήτημα της διαχείρισης της ενεργού γήρανσης, μπορούν να ταξινομηθούν σε τρεις βασικούς άξονες που εξάγονται βάσει των οικονομικών επιπτώσεων που παράγει το φαινόμενο. Έτσι, διαδοχικά, έχουμε:

- Γήρανση και **διαχείριση του εργατικού δυναμικού**
- Γήρανση και **επιπτώσεις σε βασικά μακροοικονομικά μεγέθη**
- Γήρανση και **κοινωνική πρόνοια**

B. Η παρουσίαση της υφιστάμενης κατάστασης στην Ελλάδα. Εξελίξεις και χαρακτηριστικά της παρουσίας των μεγαλύτερων σε ηλικία εργαζομένων στην αγορά εργασίας. Ειδικότερα παρουσιάζονται οι βασικές εξελίξεις που αφορούν στην

ενσωμάτωση των μεγαλύτερων σε ηλικία εργαζομένων στην αγορά εργασίας στην Ελλάδα τα τελευταία 15 χρόνια, οι διαχρονικές μεταβολές που αφορούν στην απασχόληση, στην ανεργία, στη μη συμμετοχή των μεγαλύτερων σε ηλικία εργαζομένων στην αγορά εργασίας και συγκρίνονται οι διαχρονικές εξελίξεις της σημερινής κατάστασης που αφορά στους μεγαλύτερους σε ηλικία εργαζομένους με αυτή των υπολοίπων ηλικιακών ομάδων.

Γ. Κλαδικές περιπτώσεις αναφορικά με τα ζητήματα που άπτονται της γήρανσης και των ενδεχόμενων προβλημάτων που ανακύπτουν στον πρωτογενή τομέα, το δευτερογενή τομέα και το εμπόριο. Εδώ δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στα παρακάτω :

- Γενική περιγραφή του κλάδου (μέγεθος, ποσοστά απασχόλησης, δυναμικότητα του κλάδου, θέση στην ελληνική οικονομία, γενικές εξελίξεις κλπ).
- Βασικά χαρακτηριστικά στην απασχόληση στον κλάδο (κατανομή ανά φύλο, εκπαιδευτικό επίπεδο, θέση στο επάγγελμα και ειδικότητα) καθώς και τις πολιτικές απασχόλησης (εφόσον υπάρχουν).
- Ζητήματα (αιτίες αποχώρησης από το εργατικό δυναμικό) και πρακτικές διαχείρισης της ενεργού γήρανσης ανά κλάδο βάσει των αξόνων οι οποίοι έχουν ήδη αναφερθεί :
 - συνταξιοδότηση
 - εκπαίδευση
 - ασφαλιστικό
 - υγεία
 - άλλα προγράμματα.
- Προοπτικές εξέλιξης στους τομείς και τους κλάδους της οικονομικής δραστηριότητας καθώς και προτάσεις αναφορικά με τη διαχείριση της ενεργού γήρανσης.

Με βάση αυτό το γενικό προσανατολισμό οι ομάδες μελέτης της υφισταμένης κατάστασης αναφορικά με την ενεργό γήρανση στην Ελλάδα κατέληξαν στις παρακάτω διαπιστώσεις:

B. Η διεθνής βιβλιογραφία για τη γήρανση

Σύμφωνα με την έκθεση του IOBE, η αναμενόμενη ένταση της γήρανσης του πληθυσμού κατά τις προσεχείς δεκαετίες έχει τονώσει το ερευνητικό ενδιαφέρον γύρω από τα ζητήματα που αυτή εγείρει. Ιδιαίτερο ρόλο διαδραματίζουν δύο πτυχές του φαινομένου, η κοινωνική διάσταση και οι οικονομικές επιπτώσεις. Το ζήτημα της γήρανσης έχει απασχολήσει όλους τους μεγάλους διεθνείς οργανισμούς. Τόσο ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών, όσο και άλλοι συγγενείς οργανισμοί που λειτουργούν υπό την αιγίδα του όπως ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας, το Διεθνές Γραφείο Εργασίας και η Παγκόσμια Τράπεζα, έχουν συστήσει ειδικές επιτροπές εμπειρογνομόνων που ασχολούνται με τη γήρανση.

Όπως καταγράφεται η πραγματικότητα μέσα από τις στατιστικές των παγκόσμιων οργανισμών, η υφήλιος γερνάει, αν και η ένταση του φαινομένου διαφοροποιείται μεταξύ αναπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών. Το φαινόμενο έχει καθολική ισχύ αφού αφορά όλες τις ηπείρους, άνευ εξαιρέσεων. Η πίεση που ασκεί ένας διαρκώς γηράσκων πληθυσμός στο οικονομικό και κοινωνικό πλέγμα όπως αυτό έχει διαμορφωθεί μεταπολεμικά, είναι μεγάλη. Απαιτείται αναδιοργάνωση της οικονομικής ζωής, μέσα από διαδικασίες που θα εξασφαλίζουν την μεγαλύτερη δυνατή κοινωνική συναίνεση.

Από το 1950 έως το 2002, έχει λάβει χώρα μια αύξηση του προσδόκιμου μέσου όρου διαβίωσης στα 66 χρόνια, ηλικία που μεταφράζεται σε 20 επιπλέον έτη ζωής. Η διαδικασία γήρανσης του πληθυσμού αναμένεται να συνεχιστεί και στις επόμενες δεκαετίες, καθώς οι εκτιμήσεις αναφέρουν αύξηση του προσδόκιμου μέσου όρου διαβίωσης κατά 10 επιπλέον έτη έως το 2050.

Για να γίνει κατανοητή σε απόλυτα μεγέθη η διάσταση του ζητήματος αναφέρεται ενδεικτικά ότι, η ηλικιακή ομάδα των ατόμων που έχουν διανύσει το 60^ο έτος της ηλικίας τους και πάνω, απαριθμούσε 629 εκατομμύρια το 2000. Η ομάδα αυτή, μέχρι το 2050, αναμένεται να απαριθμεί 1.964 εκατομμύρια άτομα ήτοι ένας υπερτριπλασιασμός σε διάστημα 50 ετών.

Η ηλικιακή ομάδα των ατόμων που χαρακτηρίζονται «ηλικιωμένοι» (60+), αποτελούσαν το 1998 το 10% του παγκόσμιου πληθυσμού ενώ έως το 2025 αναμένεται να φτάσουν το 15%. Ακόμη πιο χαρακτηριστικά της επικρατούσας τάσης, είναι τα στοιχεία που καταδεικνύουν τη σύγκλιση των μεριδίων στο σύνολο του πληθυσμού μεταξύ των ηλικιωμένων και των παιδιών. Στο χρονικό διάστημα 2000 – 2050 το ποσοστό των ηλικιωμένων αναμένεται να αυξηθεί από το 10% στο 21%, ενώ αντιθέτως το ποσοστό των παιδιών θα καταγράψει σημαντική μείωση από το 30% στο 21%.

Τα στοιχεία σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης, επιβεβαιώνουν την επικρατούσα άποψη ότι στην Ευρώπη η μέση ηλικία του πληθυσμού αυξάνει. Το αντίστοιχο ποσοστό των ατόμων που κατατάσσονται στους ηλικιωμένους για το 1998, είχε διαμορφωθεί στο 20% με τις προβλέψεις για το 2025 να το εκτινάσσουν στο 28%. Επίσης, αποτυπώνεται μια πραγματικότητα σύμφωνα με την οποία επικρατεί πληθυσμιακή στασιμότητα καθώς η συνολική αύξηση του πληθυσμού της Ευρώπης για το 2003 ήταν μόλις 0,04% και η μικρή αύξηση που θα σημειωθεί μέχρι το 2025, είναι απόρροια κυρίως των μεταναστευτικών ρευμάτων. Το 2005 οι κάτοικοι της Ευρώπης εκτιμάται ότι θα προσεγγίσουν τα 458 εκατομμύρια, το 2025 τα 469,5 εκατομμύρια (+ 2%) και θα ακολουθήσει στη συνέχεια μια πτώση καθώς ο πληθυσμός της θα διαμορφωθεί στα 468,7 εκατομμύρια το 2030.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο δείκτης δημογραφικής εξάρτησης που υπολογίζεται ως ο λόγος των ατόμων ηλικίας 0-14 και 65+ προς τα άτομα ηλικίας 15-64 ετών. Ο λόγος αυτός παρουσιάζει ποιο είναι το ποσοστό των ατόμων που για αντικειμενικούς λόγους δεν αναμένεται να αποτελούν μέρος του εργατικού δυναμικού προς τα άτομα που σε μεγάλο βαθμό το συντηρούν. Ο εν λόγω δείκτης για το 2005 εκτιμάται ότι θα είναι ίσος με 49% ενώ οι προβλέψεις για το 2030 τον ανεβάζουν στο 66%. Το γεγονός της σημαντικής αύξησης του δείκτη δημογραφικής εξάρτησης δεν πρέπει να προκαλεί αίσθηση δεδομένου ότι ο ενεργός πληθυσμός, ηλικίας 15 – 64 ετών, αναμένεται να παρουσιάσει σημαντική κάμψη στο χρονικό διάστημα 2005 – 2030 καθώς θα απολέσει 20,8 εκατομμύρια άτομα.

Άλλα δεν είναι μόνο η συνολική μείωση του εργατικού δυναμικού που θα λάβει χώρα τις επόμενες δεκαετίες και η οποία προβληματίζει σε όρους μείωσης του δυνητικού

Α.Ε.Π., του συνολικού προϊόντος δηλαδή που είναι σε θέση να παράγει η οικονομία σε συνθήκες πλήρους απασχόλησης. Είναι και η γενικότερη γήρανση που θα παρατηρηθεί στην ηλικιακή διάρθρωσή του.

Συγκεκριμένα, οι νέοι ενήλικες ηλικίας 25 – 39 ετών αναμένεται να μειωθούν κατά ένα ποσοστό της τάξεως του 16% μέσα στο χρονικό διάστημα 2010 - 2030. Μείωση όμως θα παρουσιάσουν και οι εργαζόμενοι ηλικίας 40 – 54 μετά το 2010 ενώ αύξηση κατά 15,5% αναμένεται να παρουσιάσει η ηλικιακή ομάδα 55 - 64 κατά το ίδιο χρονικό διάστημα, πριν αρχίσει να παρουσιάζει και αυτή κάμψη προς γηραιότερες ηλικιακές ομάδες.

Αξίζει όμως να δούμε και μερικές επιμέρους ηλικιακές ομάδες εκτός εργατικού δυναμικού που παρουσιάζουν ενδιαφέρον. Τα ηλικιωμένα άτομα 65 - 74 ετών αναμένεται να αυξηθούν κατά 37,4% μέχρι το 2030 ενώ τα υπέργηρα άτομα ηλικίας άνω των 80 ετών αναμένεται να αυξηθούν κατά 17,1% μέχρι το 2010 και να καταγράψουν επιπλέον αύξηση της τάξεως του 57,1% μέχρι το 2030.

Η Ελλάδα δεν διαφοροποιείται από τις γενικότερες πληθυσμιακές τάσεις που επικρατούν στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Αντίθετα, ανήκει στην ομάδα των χωρών για τις οποίες οι δημογραφικές προβλέψεις είναι ιδιαίτερα δυσοίωνες.

Μέχρι το 2010, για όλες οι δημογραφικές ομάδες ατόμων ηλικίας μικρότερης των 39 ετών, αναμένεται μείωση του πληθυσμού τους. Εξάιρεση αποτελούν τα άτομα ηλικίας 0-14 ετών, των οποίων η μείωση του πληθυσμού είναι αρκετά μικρή ώστε να γίνεται λόγος για στασιμότητα καθώς η υποχώρηση κατά -0,02% δεν μπορεί να χαρακτηριστεί βαρύνουσα. Διαφορετική είναι η κατάσταση στα άτομα ηλικίας 15-24 ετών όπου αναμένεται σημαντική μείωση του μεγέθους τους κατά -12,99%. Μείωση θα καταγράψει και ο πληθυσμός της ηλικιακής ομάδας των ατόμων 25-39 ετών καθώς τα επίπεδα του 2010 θα είναι κατά -2,20% μικρότερα από τα αντίστοιχα του 2005.

Αντίθετα, σύμφωνα με τα πληθυσμιακά σενάρια, όλες οι ηλικιακές ομάδες των ατόμων ηλικίας άνω των 39 ετών θα εμφανίσουν αύξηση του πληθυσμού τους έως το 2010. Συγκεκριμένα, η ηλικιακή ομάδα των ατόμων 40-54 θα εμφανίσει αύξηση της τάξεως του 7,75%, λίγο μικρότερη από την αύξηση που θα εμφανίσουν τα άτομα της

ηλικιακής ομάδας 55-64 με 10,88%. Η μεγαλύτερη αύξηση θα παρατηρηθεί στα άτομα που χαρακτηρίζονται ως υπέργηροι καθώς η αύξησή τους αναμένεται να διαμορφωθεί στο 32,54% έως το 2010.

Οι τάσεις γήρανσης δεν θα μεταβληθούν μέχρι το 2030, σύμφωνα πάντα με το βασικό σενάριο προβολών πληθυσμού που πραγματοποιήθηκε από την Eurostat στα πλαίσια του προγράμματος EUROPRO2004. Για τις ηλικιακές ομάδες των ατόμων μέχρι και 39 ετών, αναμένεται να συνεχιστεί η μείωση του πληθυσμού τους με μοναδική εξαίρεση τις ηλικίες 0-14 ετών που θα παρουσιάσουν οριακή αύξηση 1,40%. Ο πληθυσμός των ατόμων 15-24 ετών θα παρουσιάσει περαιτέρω κάμψη της τάξεως του -5,56%, ενώ τη μεγαλύτερη πτώση θα παρουσιάσει ο πληθυσμός των ατόμων 25-39 ετών καθώς θα καταγράψει μείωση της τάξεως του -8,37%. Οι ανοδικές τάσεις των υπολοίπων ηλικιακών ομάδων θα διατηρηθούν μέχρι το 2030. Η ηλικιακή ομάδα των ατόμων 40-54 ετών θα αυξηθεί κατά 5,11%, των ατόμων 55-64 κατά 7,03% και τα άτομα ηλικίας 65-79 ετών κατά 1,77%. Τη μεγαλύτερη αύξηση κατά 25,5% θα παρουσιάσουν πάντως για ακόμα μια φορά οι υπερήλικες, γεγονός που εγείρει πολλούς προβληματισμούς σχετικά με τις κοινωνικές εξελίξεις που αυτό επιφέρει.

Οι δημογραφικές τάσεις που επικρατούν στην Ελλάδα, αποτυπώνονται με σαφήνεια από τις τιμές του δείκτη δημογραφικής εξάρτησης που όπως έχει αναφερθεί, υπολογίζεται ως το πηλίκο του μη ενεργού προς τον οικονομικά ενεργό πληθυσμό. Υπενθυμίζεται ότι υψηλές τιμές του δείκτη αξιολογούνται αρνητικά καθώς σημαίνουν ότι η αναλογία των ατόμων που δεν μπορούν για αντικειμενικούς λόγους να εργαστούν προς το εργατικό δυναμικό της χώρας, τείνει σε επίπεδα που γεννούν κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα όπως η βιωσιμότητα των ασφαλιστικών ταμείων και η τωρινή ανεπάρκεια των συστημάτων υγείας.

Ο εν λόγω δείκτης για την Ελλάδα, αναμένεται να εμφανίσει μια γνησίως αύξουσα ακολουθία τιμών καθώς η τιμή του αναμένεται να εκτιναχθεί κατά 11,6 ποσοστιαίες μονάδες από 48,14% το 2005 στο 59,2% το 2030. Το γεγονός αυτό εγείρει αρκετούς προβληματισμούς σε όρους διαχείρισης του γηράσκοντος ελληνικού πληθυσμού, δεδομένης της υστέρησης έναντι άλλων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε επίπεδο μέριμνας και σχεδιασμού αντιμετώπισης των προβλημάτων που ανακύπτουν. Άλλωστε, το ζήτημα της βιωσιμότητας των ασφαλιστικών ταμείων είναι πάγιο αίτημα όλων των κοινωνικών φορέων και ένα από τα πλέον δαιδαλώδη προβλήματα που

κληρονομεί η εκάστοτε κυβέρνηση. Το γεγονός αυτό είναι απτή απόδειξη της πολυπλοκότητας του ζητήματος που προκύπτει από την γήρανση του ελληνικού πληθυσμού.

Το ερώτημα που εύλογα τίθεται σε αυτό το σημείο της ανάλυσης αφορά στους λόγους που οδήγησαν στην διεύρυνση της δημογραφικής γήρανσης στην Ευρώπη. Η ανάλυση των αιτιών επικεντρώνεται σε τρία χαρακτηριστικά σημεία.

- Στη συνεχή βελτίωση των υπηρεσιών υγείας και στο συνεχώς βελτιούμενο επίπεδο διαβίωσης, ιδιαιτέρως των ανεπτυγμένων χωρών το οποίο οδήγησε σε αύξηση του προσδόκιμου μέσου όρου ζωής
- Στην αύξηση των γενεών ηλικίας άνω των 60 ετών. Οφείλεται κυρίως στο φαινόμενο γνωστό και ως “baby boom”, τη δημογραφική έξαρση δηλαδή που έλαβε χώρα κατά την περίοδο που ακολούθησε τη λήξη του Β’ Παγκοσμίου Πολέμου. Τα άτομα που γεννήθηκαν αυτήν την περίοδο, μεταβάλλουν σημαντικά τον αριθμό των ατόμων που περιλαμβάνει κάθε ηλικιακή ομάδα. Τώρα που η γενιά αυτή πλησιάζει σε ηλικία εξόδου από το εργατικό δυναμικό, αναμένεται να επηρεάσει σημαντικά την οικονομική πραγματικότητα.
- Στην συνεχιζόμενη υπογεννητικότητα η οποία μπορεί να αναλυθεί σε περαιτέρω συνιστώσες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η απόκτηση του πρώτου παιδιού σε μεγαλύτερη ηλικία κυρίως λόγω της μεταβολής της θέσης της γυναίκας στις σύγχρονες κοινωνίες, με αποτέλεσμα η απόκτηση πολλών τέκνων να θεωρείται αρκετά δυσχερής. Ένας ακόμα σημαντικός παράγοντας είναι οι δυσκολίες στην επαγγελματική αποκατάσταση καθώς δεν διασφαλίζονται εύκολα οι οικονομικές προϋποθέσεις απόκτησης παιδιών παρά μόνο μετά την πάροδο μεγάλου χρονικού διαστήματος.

Στο πρόσφατο παρελθόν έχουν διεξαχθεί δύο παγκόσμια συνέδρια από τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών με αντικείμενο την γήρανση. Το πρώτο διεξήχθη στην Βιέννη το 1982 και αποτέλεσε για 20 χρόνια το σχέδιο δράσης που καθόριζε τις εθνικές πολιτικές. Το δεύτερο συνέδριο διεξήχθη στη Μαδρίτη το 2002 και αποτελεί

και αυτό με τη σειρά του σημείο αναφοράς για την διαχείριση των προκλήσεων που ανακύπτουν από την παγκόσμια γήρανση.

Αναφορικά με την Ευρωπαϊκή Ένωση, όλη η φιλολογία που έχει αναπτυχθεί στους κόλπους της για τη γήρανση, έχει ως αποτέλεσμα να διαμορφωθεί ένας άξονας ζητημάτων που θεωρείται ότι αποτελεί κοινή πρόκληση για την Ε.Ε. και τα κράτη – μέλη. Τα κύρια σημεία όπως αυτά συνοψίζονται στο κείμενο, είναι:

- διαχείριση των οικονομικών επιπτώσεων της γήρανσης προκειμένου να διατηρηθεί η ανάπτυξη και τα υγιή δημόσια οικονομικά
- προσαρμογή της παραγωγικής διαδικασίας σε ένα εργατικό δυναμικό που γερνά και συρρικνώνεται
- εξασφάλιση επαρκών, βιώσιμων και προσαρμόσιμων συντάξεων
- επίτευξη της πρόσβασης όλων σε υγειονομική περίθαλψη υψηλής ποιότητας, εξασφαλίζοντας ταυτόχρονα την οικονομική βιωσιμότητα των συστημάτων υγειονομικής περίθαλψης

Σύμφωνα με τη μελέτη του ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, τα τελευταία χρόνια, στο πλαίσιο του γενικότερου προβληματισμού σχετικά με τη δημογραφική γήρανση του πληθυσμού της Ευρώπης, δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στα ζητήματα που αφορούν στη θέση των ατόμων υψηλότερης ηλικίας, συνήθως 55-64 ετών, στην αγορά εργασίας αλλά και γενικότερα στη συμμετοχή τους στο κοινωνικο-οικονομικό γίγνεσθαι. Τα ζητήματα αυτά είναι αναμφίβολα πολυδιάστατα, στο βαθμό που αφορούν στις διαδικασίες και στο χρονοδιάγραμμα αποχώρησής τους από τον ενεργό βίο, στην κατάσταση της υγείας τους και την ικανότητά τους να ανταποκριθούν σε επίπονες εργασίες, στην εισοδηματική τους κατάσταση και το βιοτικό τους επίπεδο, καθώς και στην κοινωνική συμμετοχή τους και τις σχέσεις τους με το ευρύτερο συγγενικό και κοινωνικό περιβάλλον. Ο προβληματισμός είναι επίσης πολυεπίπεδος υπό την έννοια ότι αναφέρεται σε ατομικό επίπεδο, δηλαδή αφορά άμεσα τα ίδια τα άτομα αλλά και σε συλλογικό, αφού αγγίζει διάφορους τομείς της κοινωνικο-οικονομικής μας οργάνωσης, ειδικότερα το ασφαλιστικό σύστημα και τον τομέα της υγείας και πρόνοιας, αλλά και γενικότερους στόχους μιας κοινωνίας όπως η ανάγκη διαφύλαξης της κοινωνικής συνοχής.

Ιδιαίτερη θέση στους παραπάνω προβληματισμούς κατέχει το θέμα της πρώιμης εξόδου των ηλικιωμένων εργαζομένων από την αγορά εργασίας. Η διαδικασία αυτή θα μπορούσε να θεωρηθεί και ως μια φυσιολογική εξέλιξη υπό την έννοια ότι, οι σημερινοί εργαζόμενοι υψηλότερης ηλικίας, έχουν γενικά μακροχρόνια παρουσία στην αγορά εργασίας, γεγονός που, σε συνδυασμό με την πιθανή αύξηση του ατομικού τους εισοδήματος μεταβάλλει τις προτιμήσεις τους, με αποτέλεσμα να επιλέγουν περισσότερο ελεύθερο χρόνο παρά περαιτέρω παραμονή στην αγορά εργασίας. Εντούτοις, η πρώιμη αποχώρηση των ατόμων από την αγορά εργασίας στις υψηλότερες ηλικίες, προβληματίζει, κυρίως για δύο λόγους. Από τη μία πλευρά, μέσα σε ένα πλαίσιο διεύρυνσης της δημογραφικής γήρανσης, η απόλυτη αλλά και η σχετική αύξηση του αριθμού των ατόμων υψηλότερης ηλικίας, σε συνδυασμό με την πρώιμη έξοδο τους από την αγορά εργασίας, μπορεί να συνδυαστεί με σταδιακή συρρίκνωση της προσφοράς εργασίας. Ο δεύτερος βασικός λόγος σχετίζεται με τη βιωσιμότητα του ασφαλιστικού συστήματος, υπό την έννοια ότι, η πρώιμη αποχώρηση από τον εργασιακό βίο επιβαρύνει το συνταξιοδοτικό σύστημα μέσω του οικονομικού βάρους που προκαλεί στις δαπάνες και της δύναμει υστέρησης που προκαλεί στα έσοδα. Από τις αναλύσεις που αφορούν στη διερεύνηση των αιτιών που συναρτώνται με την πρώιμη αποχώρηση των ατόμων υψηλότερης ηλικίας από την αγορά εργασίας, διαπιστώνεται, μεταξύ των άλλων, ότι οι αιτίες δεν συνδέονται αποκλειστικά με την επιθυμία των εργαζομένων για έξοδό τους από την αγορά εργασίας, αλλά αφορούν στην οργάνωση των συνταξιοδοτικών συστημάτων, στις πολιτικές διαχείρισης του εργατικού δυναμικού και στις αλλαγές σχετικά με τον τρόπο οργάνωσης της εργασίας.

Στην περίπτωση της Ελλάδας, υπάρχουν ορισμένες ιδιαιτερότητες, μεταξύ των οποίων θα μπορούσαν να αναφερθούν, τα σχετικά ασθενή επίπεδα συμμετοχής των πιο ηλικιωμένων ατόμων στην αγορά εργασίας, το σχετικά υψηλό μερίδιο απασχόλησης των ατόμων υψηλότερης ηλικίας στον πρωτογενή τομέα, το χαμηλό μορφωτικό τους επίπεδο και οι διαφοροποιήσεις μεταξύ ανδρών και γυναικών σχετικά με την συμμετοχή τους στην αγορά εργασίας, οι οποίες παρουσιάζονται ιδιαίτερα έντονες στις ηλικίες 55-64 ετών. Σε ότι αφορά τα δημογραφικά χαρακτηριστικά, θα πρέπει να αναφερθεί ότι, στην Ελλάδα, την τελευταία δεκαετία, υπήρξε μια συρρίκνωση του αριθμού των ατόμων ηλικίας 55-64 ετών, η οποία συνδέεται με τις μακροχρόνιες μεταβολές οι οποίες παρατηρήθηκαν κατά το

παρελθόν σχετικά με τη γονιμότητα, τη θνησιμότητα και ως ένα βαθμό τη μετανάστευση. Η εξέλιξη αυτή έρχεται σε σχεδόν πλήρη διάσταση με τις διαφαινόμενες μελλοντικές εξελίξεις, οι οποίες αναμένεται ότι θα οδηγήσουν σε σημαντική αύξηση του αριθμού των ατόμων υψηλότερης ηλικίας.

Το ζήτημα της ενεργούς γήρανσης εμφανίζεται στην εθνική πολιτική ατζέντα κυρίως μέσω της Ευρωπαϊκής πολιτικής ατζέντας.

Αν και στην αγορά εργασίας σε ευρωπαϊκό επίπεδο η δημογραφική πίεση δεν θα είναι ιδιαίτερα αισθητή έως το 2010, εκτιμάται ότι μετά το 2010 και ιδιαίτερα μετά το 2020 η Ευρώπη θα βρεθεί σε μια εντελώς νέα κατάσταση που θα χαρακτηρίζεται από στενότητα σε ανθρώπινους πόρους με ενδεχόμενες σοβαρές επιπτώσεις τόσο για την οικονομική της ανάπτυξη όσο και για τις κοινωνικές της κατακτήσεις.

Ακόμη και με τα σημερινά ποσοστά μεταναστευτικών εισροών, ο πληθυσμός σε ηλικία εργασίας θα αρχίσει να μειώνεται στην Ένωση μετά το 2011. Στα επόμενα 15 χρόνια εκτιμάται ότι ο αριθμός των Ευρωπαίων στην ηλικιακή κατηγορία 20-29 ετών θα μειωθεί κατά 20%. Το 2015 το ένα τρίτο των ατόμων σε ηλικία για να εργασθούν θα είναι 50 ετών και άνω, ενώ ο αριθμός των άνω των 65 θα αυξάνεται. Την ίδια περίοδο, θα διπλασιασθεί ο αριθμός των ατόμων ηλικίας άνω των 80 ετών. Και η πίεση αυτή θα εξακολουθήσει να εντείνεται, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις και τις προβλέψεις, τουλάχιστον μέχρι το 2040.

Η γήρανση του πληθυσμού, και συνεπώς του εργατικού δυναμικού, επιβάλλει μια διαφορετική, κατά πολλούς πιο ευέλικτη προσέγγιση στον τρόπο που βλέπαμε μέχρι σήμερα τον κύκλο της ζωής και ιδιαίτερα τον κύκλο της εργασιακής ζωής. Μας αναγκάζει να σκεφτούμε την εκπαίδευση, την απασχόληση και τη συνταξιοδότηση πέρα από την κυρίαρχη προσέγγιση των τριών, ριζικά και απόλυτα, διακριτών σταδίων της ζωής.

Σε επίπεδο Ευρωπαϊκών πολιτικών η προσπάθεια ανταπόκρισης στις ανωτέρω προκλήσεις μορφοποιείται καταρχήν σε στόχους που έχουν υιοθετηθεί από τα Ευρωπαϊκά Συμβούλια της Στοκχόλμης και της Βαρκελώνης, και στην συνέχεια στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής Απασχόλησης όπως αυτή αναθεωρήθηκε το

2004 που συνοψίζονται μεταξύ άλλων στη κατευθυντήρια γραμμή για την «Πρώθηση της παράτασης του ενεργού επαγγελματικού βίου».

Γ. Δημογραφική γήρανση και προοπτικές απασχόλησης στην Ελλάδα

Στην προαναφερόμενη μελέτη του ΙΝΕ/ΓΣΕΕ εξετάστηκε η θέση των ατόμων υψηλότερης ηλικίας (55-64 ετών) στην αγορά εργασίας στην Ελλάδα. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στις εξελίξεις που παρατηρήθηκαν την τελευταία δεκαετία και που αφορούν στην ποσοτική διάσταση της παρουσίας των ατόμων ηλικίας 55-64 ετών στο εργατικό δυναμικό και την απασχόληση, ενώ εξετάστηκαν ζητήματα που άπτονται της ανεργίας, της θέσης, του τομέα και του κλάδου απασχόλησης καθώς και του μορφωτικού τους επιπέδου. Σε πολλά από τα ζητήματα αυτά επιχειρήθηκε μια σειρά από διαχρονικές προσεγγίσεις οι οποίες αφορούν στη σύγκριση με το σύνολο του πληθυσμού σε ηλικία εργασίας (15-64 ετών) καθώς και με άλλες ηλικιακές ομάδες του πληθυσμού (15-54 ετών), στη σύγκριση μεταξύ ανδρών και γυναικών και στη σύγκριση μεταξύ των ηλικιακών ομάδων που συνιστούν τον πληθυσμό σε ηλικία εργασίας (55-59 και 60-64 ετών). Επιπρόσθετα επιχειρήθηκε μια πρώτη διερεύνηση των επιπτώσεων που μπορεί να προκύψουν τα επόμενα χρόνια από την αναμενόμενη αύξηση του αριθμού των ατόμων ηλικίας 55-64 ετών στην Ελλάδα. Η αναφορά στις επιπτώσεις αυτές, οι οποίες εξετάζονται από την πλευρά της προσφοράς, επικεντρώνεται στις προοπτικές εξέλιξης των ποσοστών απασχόλησης και της απασχόλησης για το σύνολο του πληθυσμού σε ηλικία εργασίας καθώς και στο μεριδίον της απασχόλησης των ατόμων υψηλότερης ηλικίας και των υπολοίπων ατόμων στη συνολική απασχόληση.

Από την ανάλυση προκύπτει ότι, μέσα από μια καθαρά ποσοτική σκοπιά, οι εξελίξεις και οι μεταβολές που αφορούν στη θέση των ατόμων ηλικίας 55-64 ετών στην αγορά εργασίας δεν ήταν, σε γενικές γραμμές, ιδιαίτερα έντονες. Πιο συγκεκριμένα, παρατηρήθηκε μια μείωση του εργατικού δυναμικού η οποία συνδέεται κυρίως με τα άτομα ηλικίας 60-64, είναι κατά το μεγαλύτερο μέρος φύσεως δημογραφικής και δεν συνδέεται τόσο με συρρίκνωση της συμμετοχής των ατόμων στην αγορά εργασίας, στο βαθμό που η διεύρυνση της συμμετοχής των γυναικών υπερκαλύπτει την μείωση που παρατηρείται για τους άνδρες. Ανάλογες εξελίξεις παρατηρούνται για την απασχόληση και τα ποσοστά απασχόλησης. Γενικά, στο βαθμό που η διαχρονική

εξέλιξη, κυρίως των ποσοστών συμμετοχής και δευτερεύοντος των ποσοστών απασχόλησης, αποτυπώνει το χρονοδιάγραμμα της αποχώρησης των ατόμων υψηλότερης ηλικίας από την εργάσιμο βίο, οι παρατηρούμενες μεταβολές δεν συνηγορούν σε μια πρόιμη έξοδο των ατόμων αυτών από την αγορά εργασίας.

Πάντως θα πρέπει να τονιστεί ότι η διαχρονική εξέλιξη των μεγεθών που αφορούν στην συμμετοχή στην αγορά εργασίας και την απασχόλησης για τα άτομα υψηλότερης ηλικίας (55-64 ετών) εμφανίζεται, ως ένα βαθμό, διαφοροποιημένη μεταξύ των ηλικιακών ομάδων 55-59 και 60-64 ετών καθώς και μεταξύ των φύλων. Ειδικότερα για τις μεταβολές σχετικά με τα ποσοστά απασχόλησης, η σχετική σταθερότητα που παρατηρήθηκε για το σύνολο των ατόμων ηλικίας 55-64 ετών συνδυάστηκε με μια μείωση των ποσοστών για τα άτομα ηλικίας 60-64 ετών και μια σταθερότητα στις ηλικίες 55-59 ετών. Επίσης οι διαχρονικές μεταβολές διαφοροποιούνται μεταξύ των φύλων, αφού για τις γυναίκες παρατηρείται μια αύξηση των παραπάνω μεγεθών και για τις δύο ηλικιακές ομάδες ενώ αντίθετα στην περίπτωση των ανδρών, οι μεταβολές συνδυάζονται με μείωση, η οποία είναι αισθητά πιο έντονη για όσους είναι ηλικίας 60-64 ετών από ότι για αυτούς που βρίσκονται στις ηλικίες 55-59 ετών. Συνεπώς, αν και για το σύνολο των ατόμων ηλικίας 55-64 ετών, η περίοδος 1993-2004 δεν χαρακτηρίζεται από πρόιμη αποχώρηση των ατόμων αυτών από την αγορά εργασίας, οι εξελίξεις που αφορούν στους άνδρες ηλικίας 60-64 ετών, υποδηλώνουν, έστω και οριακά, την ύπαρξη της παραπάνω διαδικασίας.

Οι προαναφερόμενες εξελίξεις δεν συνάδουν με τις μεταβολές που παρατηρήθηκαν για το υπόλοιπο του πληθυσμού σε ηλικία εργασίας (15-54 ετών). Ειδικότερα για την παρουσία των ατόμων στην αγορά εργασίας και την απασχόληση, η σταθερότητα των ποσοστών συμμετοχής και απασχόλησης για τα άτομα υψηλότερης ηλικίας συνδυάστηκε με αύξηση των αντίστοιχων μεγεθών για τα άτομα ηλικίας 15-54 ετών. Συνεπώς, μέσα σε ένα γενικότερο πλαίσιο αυξητικών τάσεων, μπορεί η απόλυτη θέση των ατόμων υψηλότερης ηλικίας να μην μεταβλήθηκε σημαντικά, αλλά οι μεταβολές συγκριτικά με το υπόλοιπο κομμάτι του πληθυσμού δεν ήταν αμελητέες. Είναι χαρακτηριστικό ότι ενώ το 1988 σε 100 άτομα που ανήκαν στο εργατικό δυναμικό τα 86 ήταν ηλικίας 15-54 ετών και τα 14 ηλικίας 55-64 ετών, το 2004 τα αντίστοιχα μεγέθη ήταν 90 και 10. Στην περίπτωση της απασχόλησης οι μεταβολές ήταν από 85 σε 89 και από 15 σε 11 για τα άτομα ηλικίας 15-54 και 55-64 ετών αντίστοιχα.

Σημειώνεται ότι, οι προαναφερόμενες μεταβολές είναι ως ένα βαθμό φύσεως δημογραφικής, αφού οι μεταβολές του αριθμού των ατόμων ηλικίας 15-54 και 55-64 ετών αντίστοιχα ακολούθησαν αποκλίνουσες πορείες, αλλά συναρτώνται επίσης και με τους διαφορετικούς ρυθμούς μεταβολής των ποσοστών συμμετοχής και απασχόλησης. Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι, αν και τα επίπεδα ανεργίας των πιο νέων ατόμων παραμένουν αισθητά υψηλότερα από αυτά των πιο ηλικιωμένων, η γενικότερη αυξητική τάση την περίοδο πριν το 2000 άγγιξε και τις δύο προαναφερόμενες ηλικιακές ομάδες. Η διαχρονική εξέλιξη του ποσοστού ανεργίας αφήνει να διαφανεί ότι, η σχετικά ασθενής συρρίκνωση η οποία παρατηρήθηκε από το 2000 και μετά, άγγιξε περισσότερο τα άτομα ηλικίας 15-54 ετών παρά τα άτομα υψηλότερης ηλικίας.

Οι αλλαγές αναφορικά με την σχετική θέση των ατόμων υψηλότερης ηλικίας στην απασχόληση συναρτάται με την ιδιαίτερη βαρύτητα που έχει ο πρωτογενής τομέας, στον οποίο το μέγεθος της απασχόλησης συρρικνώνεται διαχρονικά. Είναι χαρακτηριστικό ότι, χωρίς την διευρυμένη παρουσία των γυναικών στον τριτογενή τομέα της οικονομίας και ως ένα βαθμό των ανδρών στον δευτερογενή τομέα και ειδικότερα στον κλάδο των κατασκευών, η συρρίκνωση αυτή θα είχε επηρεάσει πολύ πιο αισθητά τα ποσοστά απασχόλησης των ατόμων υψηλότερης ηλικίας.

Ένα επιπλέον ενδιαφέρον στοιχείο αποτελεί το γεγονός ότι η γενικότερη αύξηση του μορφωτικού επιπέδου του πληθυσμού, αγγίζει με την πάροδο του χρόνου και τα άτομα των υψηλότερων ηλικιών, στο βαθμό που οι νεώτερες γενιές που σταδιακά εισέρχονται στις ηλικίες 55-64 ετών έχουν υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο από τις γηραιότερες. Επιπλέον, παρατηρείται μια σημαντική συρρίκνωση των διαφορών αναφορικά με το εκπαιδευτικό επίπεδο μεταξύ των ατόμων υψηλότερης ηλικίας και των υπολοίπων, όπως και μεταξύ ανδρών και γυναικών, εξέλιξη η οποία συναρτάται με την ταχύτερη αύξηση του μορφωτικού επιπέδου των γυναικών η οποία παρατηρείται τα τελευταία χρόνια. Παρόλα αυτά, οι προαναφερόμενες μεταβολές δεν αντικατοπτρίζονται ακόμη σε μια αντίστοιχη εξέλιξη για τα ποσοστά απασχόλησης, αφού οι σημερινές γενιές των ατόμων υψηλότερης ηλικίας έχουν σχετικά χαμηλό μορφωτικό επίπεδο.

Σε ότι αφορά τις προοπτικές εξελίξεις, τα αποτελέσματα φανερώνουν ότι τα επόμενα χρόνια ο συνολικός πληθυσμός σε ηλικία εργασίας θα σταματήσει να αυξάνει μετά το πέρας της επόμενης δεκαετίας και θα μειώνεται στη συνέχεια. Η εξέλιξη αυτή υποκρύπτει δύο αποκλίνουσες μεταβολές: α) τη μείωση του πληθυσμού ηλικίας 15-54 ετών και β) την αύξηση του αριθμού των ατόμων ηλικίας 55-64 ετών. Με άλλα λόγια, οι αλλαγές αυτές θα συνδυαστούν με τη διαχρονική αύξηση του μεριδίου των ατόμων υψηλότερης ηλικίας στον πληθυσμό σε ηλικία εργασίας και την αντίστοιχη μείωση για τα άτομα ηλικίας 15-54 ετών σε όλη την περίοδο 2005-2025. Στα πλαίσια της μελέτης του ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, μέσω της επεξεργασίας διαφορετικών σεναρίων που βασίζονται στις προοπτικές εξέλιξης του πληθυσμού, διερευνώνται οι επιπτώσεις που μπορεί να προκύψουν τα επόμενα χρόνια αναφορικά με τις προοπτικές εξέλιξης των ποσοστών απασχόλησης, της συνολικής απασχόλησης και του μεριδίου των ατόμων υψηλότερη ηλικίας στη συνολική απασχόληση. Και τα τρία αυτά σημεία εξετάζονται από την πλευρά της προσφοράς.

Από τα αποτελέσματα προέκυψε ότι η διατήρηση των ποσοστών απασχόλησης των ατόμων ηλικίας 15-54 και 55-64 ετών στα σημερινά επίπεδα, υπό το πρίσμα των αναμενόμενων δημογραφικών αλλαγών, θα συνδυαστεί με μείωση των συνολικών ποσοστών απασχόλησης κατά 1,5 περίπου εκατοστιαία μονάδα από σήμερα έως το 2025. Παρόλα αυτά, η προαναφερόμενη μείωση θα μπορούσε εύκολα να αποφευχθεί, είτε μέσω της διεύρυνσης των ποσοστών απασχόλησης των ατόμων ηλικίας 15-54 ετών (κατά 2 περίπου εκατοστιαίες μονάδες), είτε μέσω μιας σημαντικής αύξησης των ποσοστών απασχόλησης των ατόμων ηλικίας 55-64 ετών (περίπου κατά 7 εκατοστιαίες μονάδες), είτε με συνδυασμό και των δύο (στην περίπτωση αυτή οι απαιτούμενες μεταβολές θα είναι αισθητά ασθενέστερες). Με άλλα λόγια, η μείωση των ποσοστών απασχόλησης, από την πλευρά της προσφοράς, για τον πληθυσμό σε ηλικία εργασίας, ως συνέπεια των αναμενόμενων μεταβολών στην κατά ηλικία δομή του, δεν φαντάζει ως μια πιθανή εξέλιξη για την επόμενη εικοσαετία.

Ένα επιπλέον ερώτημα αφορά στις προοπτικές αύξησης των συνολικών ποσοστών απασχόλησης. Στην περίπτωση αυτή, προεκτείνοντας τις τάσεις που παρατηρήθηκαν κατά το παρελθόν (1993-2004) για τα ποσοστά απασχόλησης των ατόμων ηλικίας 15-54 ετών (αύξηση) και 55-64 ετών (οριακή μεταβολή), τα ποσοστά απασχόλησης θα μπορούσαν να αυξηθούν στο μέλλον (2005-2025) κατά περίπου 10 εκατοστιαίες

μονάδες. Η αύξηση αυτή θα μπορούσε να είναι ακόμη πιο σημαντική (ακριβέστερα να είναι του ίδιου εύρους την περίοδο 2005-2015 με αυτή που παρατηρήθηκε κατά το παρελθόν και υψηλότερη στη συνέχεια), εάν πέρα από την αύξηση του ποσοστών απασχόλησης για τα άτομα ηλικίας 15-54 ετών αυξηθούν και τα αντίστοιχα ποσοστά για τα άτομα υψηλότερης ηλικίας (55-64 ετών). Στην περίπτωση αυτή θα έχουμε φθάσει σε επίπεδα ποσοστών απασχόλησης τα οποία θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως τα μέγιστα.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα αποτελέσματα που αφορούν στις προοπτικές εξέλιξης αναφορικά με το μέγεθος της απασχόλησης από την πλευρά της προσφοράς καθώς και του μεριδίου στη συνολική απασχόληση για τα άτομα ηλικίας 55-64 και 15-54 ετών. Σε ότι αφορά το πρώτο, είναι φανερό ότι η προοπτική μιας παύσης της αύξησης του συνολικού μεγέθους του πληθυσμού σε ηλικία εργασίας και, μιας πιο μακροπρόθεσμης, μείωσής του διαφοροποιεί αισθητά το δημογραφικό πλαίσιο κάτω από το οποίο συντελούνται οι μεταβολές της πραγματικής απασχόλησης. Είναι φανερό ότι ενώ κατά το παρελθόν, η αύξηση της πραγματικής απασχόλησης μπορούσε να επιτυγχάνεται χωρίς απαραίτητα να μεταβάλλονται τα ποσοστά απασχόλησης (αφού αυξάνονταν ο πληθυσμός σε ηλικία εργασίας), τα επόμενα χρόνια, όχι μόνο η αύξηση των ποσοστών απασχόλησης από την πλευρά της προσφοράς καθίσταται απαραίτητη αλλά μακροπρόθεσμα (μετά το 2020), στο βαθμό που θα συρρικνώνεται ο πληθυσμός σε ηλικία εργασίας, ίσως δεν θα είναι ικανή να καλύψει μια (επιθυμητή) μελλοντική αύξηση της ζήτησης.

Βέβαια, τα επόμενα 15-20 χρόνια, οι μεταβολές του πληθυσμού σε ηλικία εργασίας σε συνδυασμό με την δυνατότητα αύξησης των ποσοστών απασχόλησης από την πλευρά της προσφοράς και μιας επιθυμητής διεύρυνσης της ζήτησης, μπορούν να εξασφαλίσουν μια ετήσια αύξηση της πραγματικής απασχόλησης κατά 1%. Από εκεί και πέρα, το φάσμα μιας αδυναμίας αύξησης της απασχόλησης από την πλευρά της προσφοράς γίνεται πιο ορατό, στο βαθμό που εισερχόμαστε σε μια περίοδο, στη διάρκεια της οποίας, αναμένεται σημαντική συρρίκνωση του πληθυσμού σε ηλικία εργασίας, ενώ παράλληλα τα ποσοστά απασχόλησης, από την πλευρά της προσφοράς, τείνουν προς κάποια μέγιστα επίπεδα. Πάντως σε κάθε περίπτωση, από τη στιγμή που θα αυξάνει το μερίδιο των ατόμων ηλικίας 55-64 ετών στον πληθυσμό σε ηλικία εργασίας, είναι φανερό ότι δεν μπορεί να αυξάνει η συνολική απασχόληση χωρίς τη

διεύρυνση της παρουσίας των ατόμων ηλικίας υψηλότερης ηλικίας σε αυτήν. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε όλα τα σενάρια που παρουσιάζονται στη μελέτη, το μερίδιο αυτό αυξάνει διαχρονικά και η αύξηση ποικίλει από 2 σε 8 εκατοστιαίες μονάδες ανάλογα με τους στόχους και το σενάριο που υιοθετείται.

Με άλλα λόγια, δεν θα ήταν υπερβολικό να υποστηριχθεί ότι, με την πάροδο του χρόνου, η αύξηση της συνολικής απασχόλησης δεν θα μπορεί να συμβαδίζει με αποκλεισμό των ατόμων υψηλότερης ηλικίας από την αγορά εργασίας. Άλλωστε οι παράγοντες που συνδέονται με την προσφορά, συνηγορούν σε μια αυξημένη παρουσία των ατόμων αυτών στην αγορά εργασίας τα επόμενα χρόνια, στο βαθμό που οι νεώτερες γενιές που θα εισέρχονται στην ηλικιακή ομάδα 55-64 ετών θα είναι αρκετά διαφορετικές από τις γενιές των σημερινών ατόμων υψηλότερης ηλικίας. Οι διαφορές αυτές αφορούν, μεταξύ των άλλων, στο υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο και στην υψηλότερη ηλικία πρώτης ένταξης στην αγορά εργασίας των πιο νέων ατόμων, η οποία συναρτάται με την σχετικά μακροχρόνια παραμονή τους στο εκπαιδευτικό σύστημα, αλλά και με την στενότητα η οποία χαρακτηρίζει την αγορά εργασίας τα τελευταία χρόνια. Επιπλέον, ενώ σήμερα οι γυναίκες στις ηλικίες 55-64 ετών παρουσιάζουν χαμηλή συμμετοχή στην αγορά εργασίας, λόγω της προηγούμενης ασθενούς εμπειρίας τους σε αυτήν, η σταδιακή διεύρυνση της συμμετοχής που παρατηρείται στις χαμηλότερες ηλικίες θα συνδυαστεί, τα επόμενα χρόνια (και συνεπώς στις υψηλότερες ηλικίες), με διευρυμένη θέληση για περαιτέρω παρουσία τους στην αγορά εργασίας. Μένει να αποδειχθεί σε ποιο βαθμό οι μεταβολές της ζήτησης, οι πρακτικές διαχείρισης του εργατικού δυναμικού και οι επιλογές για την οργάνωση της εργασίας, οι οποίες μέχρι σήμερα δεν ήταν ιδιαίτερα ευνοϊκές για τους εργαζόμενους υψηλότερης ηλικίας, θα συμβάλλουν σε μια τέτοια εξέλιξη.

Δ. Δημογραφική γήρανση και προοπτικές απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα

Σύμφωνα με τη μελέτη της ΓΕΣΑΣΕ, κατά τη μεταπολεμική περίοδο, επήλθε μια βίαιη ανατροπή των δημογραφικών δεδομένων του αγροτικού χώρου. Ο αγροτικός πληθυσμός, σε αντίθεση με το σύνολο της Ελλάδας, μειώθηκε αισθητά. Οι τάσεις αυτές περιορίστηκαν τη δεκαετία του '80, ενώ την επόμενη δεκαετία παρατηρείται για πρώτη φορά μια ανάκαμψη και αύξηση του αγροτικού

πληθυσμού σε απόλυτα μεγέθη, παρά το γεγονός ότι υπολείπονται της μεγέθυνσης του πληθυσμού όλης της χώρας.

Το πρόβλημα του αγροτικού χώρου δεν παίρνει τη μορφή μια χαμηλότερης γεννητικότητας σε σύγκριση με τις άλλες περιοχές, αλλά μιας δημογραφικής «γήρανσης».

Οι αυξανόμενοι δείκτες γήρανσης των αγροτικών περιοχών σε σύγκριση με τους αντίστοιχους των ημιαστικών και αστικών κέντρων καταδεικνύουν την ενίσχυση ενός διαρθρωτικού χαρακτηριστικού της υπαίθρου. Δηλαδή την μεγέθυνση του ειδικού βάρους της πληθυσμιακής ομάδας 65 ετών και άνω, σε σύγκριση με την ομάδα 0-14 ετών.

Διαφορετική εικόνα παρουσιάζει η πορεία του δείκτη εξάρτησης. Ο δείκτης αυτός υποδηλώνει την παραγωγική ικανότητα του πληθυσμού και προκύπτει από την αναλογία των εξαρτημένων ηλικιών, 0-14 και άνω των 65 ετών και των παραγωγικών ηλικιών. Ο δείκτης αυτός ακολουθεί τις τελευταίες δεκαετίες μια πτωτική τάση αν και παραμένει σαφώς υψηλότερος συγκρινόμενος με τις ημιαστικές και αστικές περιοχές.

Την περίοδο 1961-2000 οι απασχολούμενοι στη Γεωργία, τουλάχιστον όπως καταγράφονται από τις Απογραφές Πληθυσμού, μειώθηκαν κατά 2/3 περίπου και η ποσοστιαία συμμετοχή τους ως προς την συνολική απασχόληση μειώθηκε από 54% σε 17%.

Οι αρχηγοί εκμεταλλεύσεων μειώνονται με χαμηλούς ρυθμούς ενώ αντίθετα, όσοι έχουν πλέον τη Γεωργία ως δευτερεύουσα και όχι ως αποκλειστική ή κύρια απασχόληση αυξάνονται.

Οι εξελίξεις αυτές αποτυπώνουν δυο βασικά ιδιώματα της Ελληνικής Γεωργίας:

- Τις τάσεις διατήρησης της κατοχής της αγροτικής εκμετάλλευσης στην οικογένεια. Για παράδειγμα την περίοδο 1960-2000, κατά την οποία οι απασχολούμενοι στην Γεωργία μειώθηκαν κατά 2/3, ο αριθμός εκμεταλλεύσεων μειώθηκε με ρυθμούς μόλις 0,7% το έτος.

- Ένα αυξανόμενο μέρος των αγροτικών νοικοκυριών έχει ως κεντρική του στρατηγική την πολυδραστηριότητα και την πολυαπασχόληση. Το μέγεθος αυτό είναι δύσκολο να προσμετρηθεί συνολικά και έχει μόνο αποτιμηθεί σε έρευνες πεδίου σε τοπικές κλίμακες . Είναι ωστόσο δεδομένη η ραγδαία αύξηση του αριθμού των αγροτικών οικογενειών που εμφανίζονται ως κάτοχοι εκμεταλλεύσεων , διαμένουν σε περιοχές με δυνατότητες εξωγεωργικής απασχόλησης και έχουν απολέσει τον αμιγώς γεωργικό τους χαρακτήρα.

Ένας από τους παράγοντες που εξηγούν την κινητικότητα και πολυαπασχόληση, είναι το ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό υποαπασχόλησης των αγροτών.

Πάνω από ένας στους δύο αρχηγούς εκμεταλλεύσεων απασχολούνται στις αγροτικές τους εργασίες μόνο έως 74 ημέρες το έτος, ένας στους πέντε περίπου απασχολείται από 75-149 και οι υπόλοιποι 3 στους 10, 150 έως 300 και άνω ημερομίσθια .

Αν συνυπολογισθεί η προσφερόμενη εργασία των υπολοίπων μελών του νοικοκυριού , η εικόνα βελτιώνεται . Ωστόσο η «ικανότητα » της Γεωργίας να μην εμφανίζει ανεργία, να καλύπτει ή να απορροφά μια εκτεταμένη υποαπασχόληση, να αποτελεί μια διαθέσιμη δεξαμενή δυναμικού εργατικού δυναμικού για τους άλλους τομείς της οικονομίας , αποτελεί ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της γνωρίσματα .

Το φαινόμενο αυτό έχει βεβαίως και μια άλλη διάσταση: Οι απαιτήσεις εργασίας στη Γεωργία είναι τέτοιες που συχνά προσφέρουν συμπληρωματικό εισόδημα σε απασχολούμενους άλλων τομέων, οι οποίοι σε διαφορετική περίπτωση δεν θα μπορούσαν να ανταποκριθούν στις οικονομικές τους απαιτήσεις.

Τα ίδια ισχύουν και για όσους το έτος 2000 ανήκαν στην κατηγορία 45-54 ετών και σήμερα έχουν εισέλθει στην κατηγορία των πιο ηλικιωμένων που ερευνάμε .

Αντίθετα, τα δεδομένα επιδεινώνονται για την κατηγορία ηλικίας άνω των 65 ετών. Στην περίπτωση αυτή η καμπύλη των ημερών απασχόλησης έχει

μετατοπισθεί προς τα κάτω και όπως είναι αναμενόμενο , οι τάξεις μεγέθους λιγότερων συγκριτικά ημερομισθίων το έτος εμφανίζονται ενισχυμένες .

Το μέγεθος των γεωργικών εκτάσεων αν χρησιμοποιηθεί με απόλυτο τρόπο, μπορεί συχνά να οδηγήσει σε λανθασμένα συμπεράσματα . Ιδίας έκτασης γη που αξιοποιείται εναλλακτικά για την παραγωγή σιτηρών ,καπνού , υπαίθριων ή υπό κάλυψη οπωροκηπευτικών για παράδειγμα, οδηγεί σε εντελώς διαφορετικές προσόδους και απαιτήσεις εργασίας .

Ποσοστό 46% της ηλικιακής κατηγορίας 55-64 ετών , χρησιμοποιεί εκτάσεις έως 20 στρεμμάτων και κατέχει μόλις το 8% των εκτάσεων που καλλιεργεί η ηλικιακή αυτή ομάδα συνολικά .Στο άλλο άκρο, το 3% της κατηγορίας καλλιεργεί 200 στρέμματα και άνω και συγκεντρώνει το 28% των εκτάσεων .

Παρόμοια εικόνα αποτυπώνεται τόσο για το σύνολο της αγροτικής οικονομίας όσο και για την κατηγορία 45-54 ετών που έχει ήδη εισέλθει στο χρονικό πεδίο της Μελέτης . Αντίθετα στην κατηγορία των συνταξιούχων κατόχων εκμεταλλεύσεων, δηλαδή 65 ετών και άνω, το ειδικό βάρος των μικρότερων εκμεταλλεύσεων είναι πιο ηυξημένο.

Από τις συγκρίσεις των ετών 1991-2000 , προκύπτει ότι η ηλικιακή ομάδα που μελετούμε αυξήθηκε συνολικά κατά 5% περίπου . Στην εσωτερική της δομή ωστόσο έλαβαν χώρα ουσιώδεις μεταβολές . Ο αριθμός των κατόχων των μεγαλύτερων εκμεταλλεύσεων άνω των 200 στρεμμάτων , όπως επίσης και των μικρότερων εκμεταλλεύσεων που καλλιεργούν έως 20 στρέμματα ενισχύθηκε. Αντίθετα , μειώθηκε το ειδικό βάρος των εκμεταλλεύσεων όλων των ενδιάμεσων τάξεων μεγέθους .

Οι τάσεις αυτές σχετίζονται με τις ευρύτερες ανακατατάξεις που συντελούνται στην Γεωργία . Πιο συγκεκριμένα, η απασχόληση στη Γεωργία φθίνει σημαντικά . Ο αριθμός απασχολούμενων μεταξύ 1988 και 2004 μειώθηκε σχεδόν κατά το ήμισυ . Αποτέλεσμα αυτής της εξέλιξης ήταν ότι ενώ το 1988 ο ένας στους δύο απασχολούμενους ηλικίας 55-64 ετών προήρχετο από τη γεωργία η σχέση αυτή μειώθηκε σε έναν στους τρεις περίπου. Είναι χαρακτηριστικό ότι η πτώση της

απασχόλησης των ανδρών οφείλεται κυρίως στην φθίνουσα πορεία των αυτοαπασχολούμενων .

Αντίθετα, στην περίπτωση των γυναικών, η συνολική εξέλιξη των οποίων είναι πιο ομαλή, οι πτωτικές τάσεις οφείλονται πρωτίστως στην φθίνουσα πορεία των βοηθών-μη αμειβόμενων μελών του νοικοκυριού που κατευθύνονται προς τη μεταποιητική βιομηχανία και κυρίως προς τις υπηρεσίες. Η εξειδίκευση τους σε δραστηριότητες εντάσεως εργασίας, όπως η συλλογή του καρπού, αλλά θα μπορούσαμε να ισχυρισθούμε, ο σταδιακός εκτοπισμός τους από τους οικονομικούς μετανάστες που ανέλαβαν αυτές τις εργασίες, ίσως αποτελεί τη βασική αιτία της φθίνουσας πορείας αυτού του μεγέθους .

Μια δεύτερη παράμετρος που εξηγεί τις πτωτικές τάσεις που παρατηρούνται αφορά το φαινόμενο της πολυδραστηριότητας. Όπως προαναφέρθηκε η μαζική μετανάστευση που διήρκησε μέχρι την δεκαετία του 70, αντικαταστάθηκε σταδιακά από την πολυαπασχόληση.

Τέλος, μια τρίτη παράμετρος καθοριστικής σημασίας που εξηγεί τα όσα προαναφέρθηκαν, αφορά τα προγράμματα πρόωρης συνταξιοδότησης των αγροτών. Από τα τέλη της δεκαετίας του 80 έως σήμερα , η εφαρμογή τριών τέτοιων προγραμμάτων είχε καταλυτική επίπτωση στα άτομα μεγαλύτερης ηλικίας.

Η θέσπιση του πρώτου κανονιστικού πλαισίου εφαρμογής πρόωρης συνταξιοδότησης αγροτών στην Ευρωπαϊκή Ένωση, έγινε το 1988 με την εφαρμογή του Κανονισμού 1096/88 Τα υποχρεωτικά ελάχιστα μεγέθη γης που πρέπει να μεταβιβαστεί, αποκλείουν την μεγάλη πλειοψηφία των μικρότερων αγροτών, εκείνων που βρίσκονται σε ορεινές και μειονεκτικές περιοχές ή στα νησιά όπου ο κλήρος είναι ιδιαίτερα μικρός . Για παράδειγμα όπως προαναφέρθηκε, ένας στους δύο αγρότες κατέχουν μόνο μέχρι 20 στρέμματα . Επιπλέον , η προϋπόθεση αποχώρησης και ένταξης κατά κύριο επάγγελμα αγροτών, δημιουργεί πρόβλημα στην εφαρμογή του μέτρου σε περιοχές με έντονο φαινόμενο πολυαπασχόλησης. Για τους λόγους αυτούς, σημαντικό μέρος των δικαιούχων προέρχεται από πεδινές περιοχές της ηπειρωτικής Ελλάδας.

Σε κάθε περίπτωση, η εφαρμογή του μέτρου έχει πολλαπλές επιπτώσεις στη διάρθρωση της Γεωργίας. Ένα εκατομμύριο εβδομήντα χιλιάδες στρέμματα αγροτικής γης, μεταβιβάστηκαν σε 36,4 χιλιάδες νέους αγρότες (αδημοσίευτα στοιχεία ΑΤΕ) κατά τις δύο τελευταίες προγραμματικές περιόδους.

Επιπλέον, 71.114 άτομα ηλικίας 55-64 ετών κατά την πρώτη περίοδο και 57.351 κατά την δεύτερη και τρίτη, με προβλεπόμενους ρυθμούς ένταξης 4.800 νέων δικαιούχων το έτος, απεχώρησαν πρόωρα από το αγροτικό επάγγελμα.

Τα στοιχεία αυτά καταδεικνύουν ότι ένα ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό αγροτικών εκμεταλλεύσεων έχουν επηρεασθεί από το μέτρο της Πρόωρης Συνταξιοδότησης και αποτελούν μια βασική αιτία της φθίνουσας πορείας, των απασχολουμένων ηλικίας 55-64 ετών από τα τέλη της δεκαετίας του '80.

Για παράδειγμα, ο τομέας ενημέρωσης, πληροφόρησης και επιστημονικής στήριξης, που θεωρείται απαραίτητη προϋπόθεση για αυτή την προσαρμογή, παρουσιάζει τραγικά κενά. Το πρόβλημα μεγεθύνεται αν συνυπολογισθεί ότι με βάση τα στοιχεία της τελευταίας Απογραφής, μόλις το 0,1% των αγροτών είχε πλήρη γεωργική εκπαίδευση, το 2,9% στοιχειώδη και το υπόλοιπο 97% στηριζόταν στην πρακτική του εμπειρία. Βασικό ιδίωμα του τρόπου ανάπτυξης της Ελληνικής γεωργίας αλλά και άλλων Ευρωπαϊκών χωρών, είναι ότι οι νέες αγροτικές εκμεταλλεύσεις δεν δημιουργούνται από έτερο-επαγγελματίες ή κατοίκους των πόλεων που αποφασίζουν να επενδύσουν στη γεωργία και να εγκατασταθούν στην ύπαιθρο. Η χαμηλή κερδοφορία του τομέα, το υψηλό κόστος αγοράς γης που επιτείνεται από την ασάφεια στον καθορισμό των χρήσεών της, είναι μερικοί από τους παράγοντες που αποτρέπουν την είσοδο ετεροεπαγγελματιών τουλάχιστον στην φυτική παραγωγή.

Σε αντίθεση με ότι συμβαίνει σε χώρες όπως η Δανία και η Βρετανία για παράδειγμα, στην Ελλάδα η αγροτική εκμετάλλευση είναι αποτέλεσμα διαδοχής και μεταβίβασης μέρους τουλάχιστον της εκμετάλλευσης από τους γονείς στα παιδιά. Συνεπώς η είσοδος του νέου είναι συνυφασμένη και κατά κανόνα προϋποθέτει την αποχώρηση

του ηλικιωμένου γονέα. Η διαδικασία διαδοχής είναι εξαιρετικά σύνθετη και έχει πολλαπλές οικονομικές και κοινωνικές παραμέτρους .

Κατ' αρχήν, όπως προαναφέρθηκε, ο αποχωρών αγρότης επιθυμεί να παραμείνει η εκμετάλλευση στην οικογένεια και όχι σε τρίτους, γεγονός που σχετίζεται με το δέσιμο που έχει με τη γη και την περιουσία του, με τον τρόπο και τα ιστορικά γεγονότα που οδήγησαν στη διανομή της γης στην Ελλάδα στο σχετικά πρόσφατο παρελθόν. Παράλληλα ωστόσο, σε αντίθεση με τη θέληση του διαδόχου, επιθυμεί να μεταβιβάσει την εκμετάλλευσή του σε όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ηλικία. Οι αλλαγές στη δομή της οικογένειας, το αίσθημα απαξίωσης, παραγκωνισμού και ανασφάλειας, επιτείνει αυτή την επιθυμία). Σε αυτά πρέπει να προστεθεί το σύστημα συνταξιοδότησης του ΟΓΑ και οι ιδιαίτερα χαμηλές συντάξεις που προσφέρει.

Το πρόβλημα της Ελληνικής Γεωργίας δεν έγκειται στην έλλειψη επαρκούς ανθρώπινου δυναμικού. Εξάλλου οι δείκτες που τίθενται έχουν ξεπεραστεί και οι αγρότες εφαρμόζουν ευρέως ένα σύστημα «ενεργού συνταξιοδότησης» και όχι απλά γήρανσης. Το πρόβλημα έγκειται στο μεγάλο απόθεμα υποαπασχόλησης, και την άρνηση των νέων να ενταχθούν στο αγροτικό επάγγελμα.

Αν κατά τις πρώτες Μεταπολεμικές δεκαετίες ερημώθηκε η ύπαιθρος λόγω της ανέχειας, τις επόμενες πιάστηκε για να δημιουργηθούν βελτιωμένες συνθήκες διαβίωσης, ολοκληρωμένη ανάπτυξη, εισοδηματική και επαγγελματική διαφοροποίηση.

Τα δεδομένα που διαμορφώνονται με την νέα ΚΑΠ είναι ιδιαίτερα αντιφατικά. Μπορεί να αποδομήσουν το παραγωγικό δυναμικό και τον κοινωνικό ιστό της Γεωργίας, αλλά μπορεί και να αποτελέσουν την προϋπόθεση μιας νέας αφετηρίας. Από πολλούς παράγοντες, συχνά εξωγεωργικούς, θα κριθεί η τελική προοπτική του τομέα. Σε αυτή την πορεία ο πιο ηλικιωμένος αγρότης έχει ένα διακριτό ρόλο. Σημαντικό τμήμα της διεθνούς ζήτησης στρέφεται σε επώνυμα προϊόντα, παραδοσιακά, ήπιων παραγωγικών πρακτικών, υψηλών προδιαγραφών.

Σε αυτά τα δεδομένα ο ρόλος των πιο ηλικιωμένων αγροτών μπορεί να αναδειχθεί ως αναντικατάστατος. Γιατί είναι ακριβώς αυτό το κομμάτι του

παραγωγικού δυναμικού, που κατά το παρελθόν καλλιέργησε με πιο ήπιες μορφές, χρησιμοποίησε ποικιλίες προϊόντων και πρακτικές που έχουν αντικατασταθεί, αλλά επανέρχονται σε ζήτηση.

Ο συγκερασμός της δυναμικής και της γνώσης όλων των ηλικιακών ομάδων αγροτών μπορεί να αποτελέσει τη νέα βάση της Γεωργίας. Σε αυτά τα δεδομένα η αγροτική κοινωνία πρέπει να αξιολογήσει εκ νέου και εν όψει της 4^{ης} Προγραμματικής Περιόδου, το εύρος και το περιεχόμενο των προγραμμάτων πρόωρης συνταξιοδότησης των αγροτών.

Ε. Δημογραφικά χαρακτηριστικά και απασχόληση στις Μικρομεσαίες Επιχειρήσεις.

Η συζήτηση για τους εργαζόμενους ηλικίας 55-64 ετών αφορά κατά κύριο λόγο ανθρώπους που εργάζονται στον ιδιωτικό τομέα, σε μικρές επιχειρήσεις (ανεξαρτήτως της θέσης στο επάγγελμα) και με σχετικά χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο. Από την μελέτη που διεξήγαγε το ΚΕΚ/ΓΣΕΒΒΕ, προέκυψε ότι ο λόγος περί ενεργού γήρανσης στην Ελλάδα δεν αφορά αποκλειστικά ή κυρίως ή μόνον τους μισθωτούς απασχολούμενους. Αφορά σε μεγάλο βαθμό και τους αυτοαπασχολούμενους και τους εργοδότες. Συγκεκριμένα το 19,82% των εργαζόμενων 55-64 ετών είναι μισθωτοί, το 43,87% είναι αυτοαπασχολούμενοι και το 10,16% είναι εργοδότες.

Ειδικά οι αυτοαπασχολούμενοι φαίνεται να είναι αυτή η ομάδα που δέχεται τις ισχυρότερες πιέσεις. Κατά την περίοδο 1993-2003 που εξετάστηκε παρατηρείται μια πόλωση: αυξάνονται οι μισθωτοί και οι εργοδότες και μειώνονται οι αυτοαπασχολούμενοι και οι βοηθοί στην οικογενειακή επιχείρηση. Η τάση αυτή δεν ισχύει μόνο για τους εργαζόμενους 55-64 ετών, αλλά για το σύνολο του εργατικού δυναμικού. Επίσης, η πτωτική τάση που παρατηρείται στους αυτοαπασχολούμενους επηρεάζει κατά κύριο λόγο τις γυναίκες η οποίες εμφανίζουν πολύ πιο έντονες διακυμάνσεις σε όλα τα μεγέθη που εξετάστηκαν από τους άνδρες. Συνολικά μιλώντας για την ηλικιακή ομάδα 55-64 ετών η δυσμενέστερη θέση των γυναικών αποτυπώνεται σε όλες τις κατανομές.

Η εικόνα που παρουσιάζει η κατανομή της απασχόλησης της ομάδας στόχου κατά μέγεθος επιχείρησης στον ιδιωτικό τομέα οδηγεί σε άμεσα συμπεράσματα. Το μεγαλύτερο μέρος της απασχόλησης βρίσκεται σε μικρά καταστήματα, δηλαδή στην κατηγορία «μέχρι και 10 απασχολούμενοι», με ποσοστό 69,7% επί της συνολικής απασχόλησης της ομάδας στόχου και 83,8% επί της απασχόλησης στον ιδιωτικό τομέα.

Βέβαια, και σ' αυτή την περίπτωση, ιδιαίτερο βάρος έχει ο πρωτογενής τομέας, όπου στην κατηγορία «μέχρι και 10» αντιστοιχεί το σύνολο σχεδόν της αγροτικής απασχόλησης (99%). Το ίδιο ισχύει και για τους άλλους δύο τομείς, αν και με χαμηλότερα ποσοστά (63% στην ιδιωτική απασχόληση του δευτερογενούς τομέα και 80% του τριτογενούς).

Οι επιχειρήσεις που απασχολούν το μεγαλύτερο μέρος των εργαζομένων ηλικίας 55-64 ετών στον δευτερογενή τομέα βρίσκονται στους κλάδους των μεταποιητικών βιομηχανιών και των κατασκευών -10,3% και περίπου 8% επί του συνόλου, αντίστοιχα. Στον τριτογενή τομέα, παρατηρούνται υψηλά ποσοστά απασχόλησης στους εμπορικούς κλάδους, όπου από το συνολικό ποσοστό 12,65%, το 9,3% ανήκει στο λιανικό εμπόριο, στον κλάδο των ξενοδοχείων και εστιατορίων, των χερσαίων μεταφορών και των άλλων επιχειρηματικών δραστηριοτήτων.

Λόγω, λοιπόν, της πολύ υψηλής συγκέντρωσης των απασχολούμενων της ομάδας στόχου, η κατηγορία «μέχρι και 10» καθορίζει σε μεγάλο βαθμό την τάση και την γενικότερη κατάσταση του συνόλου του ιδιωτικού τομέα. Συνεπώς, η μείωση του μεριδίου της απασχόλησης των εργαζομένων ηλικίας 55-64 ετών στον ιδιωτικό τομέα αντανακλάται σχεδόν αποκλειστικά σε αυτή την κατηγορία. Λόγω του εξαιρετικά υψηλού ποσοστού απασχόλησης της ομάδας εργαζομένων ηλικίας 55-64 ετών σ' αυτά τα καταστήματα, η ανοδική τάση που παρατηρείται σε όλες σχεδόν τις υπόλοιπες κατηγορίες δεν επαρκεί για να αντισταθμίσει την συνολική πτωτική τάση. Αν, ωστόσο, απομονωθεί ο πρωτογενής τομέας και δοθεί έμφαση στον δευτερογενή και τριτογενή, διαπιστώνουμε ότι οι αλλαγές εκεί είναι πολύ μικρότερες -σε βαθμό που μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η κατάσταση ελάχιστα έχει αλλάξει στην πορεία των δέκα τελευταίων ετών (με εξαίρεση την πώλωση που μεταξύ εργοδοτών και μισθωτών που αναφέρθηκε παραπάνω).

Ο κανόνας επομένως είναι το μικρό μέγεθος του καταστήματος πράγμα που αναδεικνύει την ανάγκη για διαμόρφωση πολιτικών ικανών να εφαρμοστούν σε μικρά καταστήματα και επιχειρήσεις.

Η συντριπτική πλειονότητα των απασχολούμενων 55-64 ετών απαντάται στον ιδιωτικό τομέα (83,9% στον ιδιωτικό και 16,81% στο δημόσιο). Στον δευτερογενή ιδιωτικό τομέα όπου συγκεντρώνεται το 18,6% του απασχολούμενου εργατικού δυναμικού ηλικίας 55-64 ετών (άνδρες 16,4%, γυναίκες 2,30%) η υψηλότερη συγκέντρωση παρατηρείται στον κατασκευαστικό κλάδο (συνολικά 7,94%: 2,3% είναι αυτοαπασχολούμενοι χωρίς προσωπικό, 4,38% είναι μισθωτοί και 1,20% είναι αυτοαπασχολούμενοι με προσωπικό). Πέραν των κατασκευών σημαντικά ποσοστά παρατηρούνται και στους κλάδους Βιομηχανίας τροφίμων & ποτών (15), και Κατασκευής μεταλλικών προϊόντων (28).

Αντίστοιχα, στον τριτογενή ιδιωτικό τομέα συγκεντρώνεται το 30,14% του απασχολούμενου εργατικού δυναμικού ηλικίας 55-64 ετών (άνδρες 21,19%, γυναίκες 13,27%). Εδώ η υψηλότερη συγκέντρωση παρατηρείται στο λιανικό εμπόριο (συνολικά 9,31%, άνδρες 6,37%, γυναίκες 2,93%), που σε ποσοστό 1,21% είναι αυτοαπασχολούμενοι χωρίς προσωπικό, σε ποσοστό 1,18% είναι μισθωτοί, σε ποσοστό 6,04% είναι αυτοαπασχολούμενοι με προσωπικό, και σε ποσοστό 0,87% βοηθοί στην οικογενειακή επιχείρηση. Τέλος σημαντικός αριθμός απασχολούμενων παρατηρείται και στους κλάδους Εμπόριο, συντήρηση και επισκευή οχημάτων και μοτοσυκλετών λιανική πώληση καυσίμων για οχήματα (50), Χονδρικό εμπόριο & εμπόριο με προμήθεια, εκτός από το εμπόριο αυτοκινήτων οχημάτων και μοτοσυκλετών (51), Ξενοδοχεία & εστιατόρια (55), Χερσαίες μεταφορές (60), άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες (74), και στις άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών (93).

Η ανεργία της ομάδας στόχου είναι κατά πολύ χαμηλότερη απ' ό τι η αντίστοιχη της ομάδας 15-64 ετών κάτι το αναμενόμενο δεδομένης της ηλικίας της υπό εξέταση ομάδας.

Η ανεργία της ομάδας στόχο κατά κύριο λόγο αφορά άνδρες που έχουν εργαστεί στο παρελθόν κυρίως στον δευτερογενή τομέα και τριτογενή τομέα και ποιο συγκεκριμένα στους κλάδους των Μεταποιητικών Βιομηχανιών, των Κατασκευών, των Μεταφορών και του Εμπορίου.

Αντίστοιχα οι γυναίκες αποτελούν την πλειονότητα των νεοεισερχομένων ανέργων, ενώ όσες είχαν εργαστεί απασχολούταν κυρίως στους κλάδους του Εμπορίου, των Μεταποιητικών Βιομηχανιών, των Ξενοδοχείων και Εστιατορίων καθώς και σε άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών.

Το υψηλότερο ποσοστό συγκέντρωσης των εργαζομένων ηλικίας 55-64 ετών σε μικρές επιχειρήσεις και σε θέσεις αυτοαπασχολούμενου με ή χωρίς προσωπικό, ενδέχεται να συμβάλει θετικά στη διαχείριση της γήρανσης του εργατικού δυναμικού στον βαθμό που μπορούν να αξιοποιηθούν ευρύτερες βελτιώσεις στο επιχειρηματικό περιβάλλον και στις Μικρομεσαίες Επιχειρήσεις. Από αυτή την άποψη υπάρχει περιθώριο αυξημένης συμβολής και από τις μεγαλύτερες επιχειρήσεις του ιδιωτικού τομέα αλλά και από τον δημόσιο τομέα ώστε αντιστραφεί η πτωτική τάση και η στασιμότητα στα ποσοστά απασχόλησης των εργαζομένων ηλικίας 55-64 ετών. Ωστόσο η σχετικά υψηλή συγκέντρωση των εργαζομένων 55-64 ετών σε κλάδους που είναι υπό πίεση και αναδιάρθρωση δημιουργεί πρόσθετες δυσκολίες οι οποίες αναφέρονται στους κινδύνους απώλειας θέσεων εργασίας όπου απασχολούνται εργαζόμενοι υψηλότερης ηλικίας.

ΣΤ. Δημογραφική γήρανση και απασχόληση στο εμπόριο

Το εμπόριο αποτελεί μια πολύπλευρη και πολυεπίπεδη οικονομική αλλά και κοινωνική δραστηριότητα. Με πολλαπλούς τρόπους λειτουργεί ως συνδετικός κρίκος μεταξύ της παραγωγής και της διάθεσης των προϊόντων αλλά παράλληλα, συμβάλλει στη διαμόρφωση πολιτισμικών προτύπων. Οι εμπορικές επιχειρήσεις διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη λειτουργία των σύγχρονων πόλεων συμβάλλοντας στη διατήρηση του κοινωνικού ιστού και σε μεγάλο βαθμό, στην απορρόφηση της τοπικής ανεργίας.

Από τη μελέτη της ΕΣΕΕ προκύπτει ότι, σύμφωνα με τα τελευταία στοιχεία της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού της ΕΣΥΕ, στον τομέα του εμπορίου απασχολούνταν το 2004 περίπου 748.300 άτομα, μέγεθος που αντιστοιχεί στο 17,3% της συνολικής απασχόλησης στην ελληνική οικονομία. Το λιανικό εμπόριο (κλάδος 52) απορροφά το 69,0% της απασχόλησης του τομέα, το χονδρικό εμπόριο (κλάδος 51) το 17,6% και το εμπόριο και συντήρηση οχημάτων (κλάδος 50) το 13,4% περίπου. Η αναλογία ανδρών/γυναικών στον τομέα είναι 60/40 και διαφέρει περίπου δύο ποσοστιαίες μονάδες από την αναλογία της συνολικής απασχόλησης της χώρας, η οποία είναι 62/38. Το 27,2% των απασχολούμενων αποτελείται από νέους ηλικίας μέχρι 29 ετών, το ποσοστό της μερικής απασχόλησης παραμένει χαμηλό (3,6%), ενώ το 8,7% των μισθωτών απασχολείται με συμβάσεις ορισμένου χρόνου είτε η απασχόλησή τους έχει προσωρινή μορφή.

Σημαντικό μέρος των απασχολούμενων στον τομέα (30,2%) είναι ιδιοκτήτες επιχειρήσεων που δεν απασχολούν προσωπικό (αυτοαπασχολούμενοι), το 12,3% είναι ιδιοκτήτες επιχειρήσεων που απασχολούν προσωπικό (εργοδότες), το 8,1% απασχολείται στις επιχειρήσεις χωρίς αμοιβή (συμβοηθούντα και μη αμειβόμενα μέλη της οικογενείας) και τέλος το 49,3% είναι μισθωτοί.

Στο εμπόριο απασχολούνται σήμερα περίπου 203.200 νέοι ηλικίας από 15 μέχρι 29 ετών, ποσοστό που αναλογεί σε περισσότερο από το 1/4 της συνολικής απασχόλησης του τομέα (27,2%). Η εν λόγω συμμετοχή των νέων στην απασχόληση του τομέα είναι μεγαλύτερη από τις αντίστοιχες αναλογίες των νέων για το σύνολο της οικονομίας αλλά και για τον τομέα των υπηρεσιών (21,2% και 22,3% αντίστοιχα). Περί τους 149.300 νέους (δηλαδή τα 3/4 των νέων) απασχολούνται στον τομέα ως μισθωτοί και αποτελούν το 40,5% του συνόλου των μισθωτών του τομέα. Το ποσοστό της προσωρινής απασχόλησης στους νέους του τομέα ανέρχεται στο 14,0%, περί τα 20.900 άτομα. Σε σχέση με το προηγούμενο έτος η μισθωτή απασχόληση στους νέους αυξήθηκε περίπου κατά 1.400 άτομα, ενώ η προσωρινή απασχόληση κατά 4.200 άτομα με αποτέλεσμα να έχει μειωθεί η μόνιμη απασχόληση των νέων στον τομέα κατά 2.800 άτομα. Στο σύνολο της οικονομίας και στον τομέα των υπηρεσιών οι νέοι που απασχολούνται ως μισθωτοί αποτελούν λίγο περισσότερο από το 1/4 του συνόλου των μισθωτών (26,0%), ενώ το ποσοστό των νέων με προσωρινή απασχόληση υπερβαίνει το 1/5 των νέων μισθωτών (22,0% περίπου).

Από το συνολικό πληθυσμό των απασχολούμενων στον τομέα του εμπορίου στην Ελλάδα όσοι είναι ηλικίας από 55 έως 64 ετών είναι περίπου οι 66.047 άτομα. Η ποσοστιαία συμμετοχή της ηλικιακής κατηγορίας 55-64 στο συνολικό πληθυσμό αποτελεί το 8,9%. Μία αντιπαραβολή της ποσοστιαίας συμμετοχής της ηλικιακής κατηγορίας 55-64, με τη ποσοστιαία συμμετοχή (σχεδόν τριπλάσια) των νέων στο εμπόριο που φτάνει το ποσοστό 27,5%, είναι ενδεικτική του προβλήματος. Αν το 8,9% συγκριθεί με το 15,0% που αντιστοιχεί στη συμμετοχή της ηλικιακής ομάδας στο σύνολο του εργατικού δυναμικού διαπιστώνεται ότι το ποσοστό των ατόμων που απασχολούνται στο εμπόριο και ανήκουν στην ηλικιακή κατηγορία 55-64 είναι χαμηλότερο από το μέσο όρο.

Το σύνολο του απασχολούμενου πληθυσμού στο εμπόριο αποτελείται από 440.924 άνδρες και 332.940 γυναίκες. Ενώ, την ηλικιακή ομάδα 55-64 ετών απαρτίζουν 48.417 άνδρες και 17.630 γυναίκες.

Σε ποσοστιαία βάση, το 60% του συνολικού πληθυσμού των απασχολούμενων στο εμπόριο ανήκει στο ανδρικό, ενώ το 40% ανήκει στο γυναικείο φύλο. Στον πληθυσμό της ηλικιακής ομάδας 55-64 ετών, το 6,5% ανήκει στο ανδρικό και το 2,3% στο γυναικείο φύλο. Έτσι, το 10,9% του συνολικού ανδρικού πληθυσμού ανήκει στην ηλικιακή ομάδα 55-64 ενώ στην ίδια ομάδα ανήκει αντίστοιχα το 5,75% του συνολικού γυναικείου πληθυσμού των απασχολούμενων στον τομέα του εμπορίου. Οι μισθωτοί απασχολούμενοι στον τομέα του εμπορίου αριθμούν τους 368.941 και αποτελούν το 50% του συνολικού πληθυσμού των απασχολούμενων στον τομέα. Από αυτούς, οι 10.116 ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα 55-64 και αποτελούν το 15,5% του συνόλου πληθυσμού της ομάδας αυτής. Το σύνολο της μισθωτής απασχόλησης στην ηλικιακή ομάδα 55-64 αντιπροσωπεύει το 2,8% του συνολικού πληθυσμού της μισθωτής απασχόλησης στον τομέα του εμπορίου στην Ελλάδα.

Και με βάση τη μεταβλητή της θέσης στην επιχείρηση φαίνεται ότι η συμμετοχή της ηλικιακής κατηγορίας 55-64 δεν ακολουθεί την ίδια τάση σε σχέση με το σύνολο του απασχολούμενου πληθυσμού. Ενώ λοιπόν παρατηρείται ότι οι μισοί απασχολούμενοι στο εμπόριο εργάζονται ως μισθωτοί, μόνο 2 στους δέκα (περίπου) της ηλικιακής κατηγορίας 55-64 είναι μισθωτοί.

Κατά το έτος 1994, η ηλικιακή υποομάδα 55-59 αποτελούσε το 6,8% του συνόλου του απασχολούμενου πληθυσμού στον τομέα του εμπορίου, ενώ κατά το έτος 2004, η ίδια υποομάδα αποτελούσε το 4,7% του συνολικού πληθυσμού των απασχολουμένων στο εμπόριο. Δηλαδή, ο πληθυσμός των απασχολούμενων στο εμπόριο, που ανήκαν στην ηλικιακή ομάδα 55-59, μειώθηκε κατά 2,1%, την δεκαετία 1994-2004. Αντίστοιχα, το 1994 η ηλικιακή υποομάδα 60-64 αποτελούσε το 6% του συνολικού πληθυσμού ενώ το 2004 η ίδια αυτή ηλικιακή υποομάδα αποτελούσε το 2,9%. Σημείωσε, δηλαδή, μείωση της τάξης του 3,1%. Η μείωση της ηλικιακής υποομάδας 60-64 εμφανίζεται κατά 1% μεγαλύτερη από την αντίστοιχη μείωση της ηλικιακής υποομάδας 55-59, κατά την ίδια χρονική περίοδο. Η διάκριση των δύο ηλικιακών υποομάδων κρίνεται ιδιαίτερα σημαντική γιατί αποδεικνύεται από τα ποσοστά ότι πρόκειται για μία ηλικιακή κατηγορία (55-64) που εμφανίζει εσωτερικές διαφοροποιήσεις που δεν μπορούν να παραληφθούν.

Οι ποσοστιαίες μεταβολές της μισθωτής απασχόλησης στον τομέα του εμπορίου ως προς τις ηλικιακές υποομάδες 55-59 και 60-64 σε συνάρτηση με τη μεταβλητή του φύλου, κατά το χρονικό διάστημα 1994-2004, είναι οι ακόλουθες:

- Ο ανδρικός πληθυσμός που ανήκει στην ηλικιακή υποομάδα 55-59 αυξάνεται κατά 19,1%, ενώ ο γυναικείος πληθυσμός της ίδιας ηλικιακής υποομάδας σημειώνει μια τεράστια αύξηση της τάξης του 69%.
- Αντίθετα, η ηλικιακή υποομάδα 60-64 του πληθυσμού των απασχολούμενων ως μισθωτοί στο εμπόριο, παρουσιάζει συνολικά ραγδαία μείωση, παρακολουθώντας τις αντίστοιχες εξελίξεις στο συνολικό πληθυσμό των απασχολούμενων στον τομέα του εμπορίου. Ειδικότερα, ο ανδρικός πληθυσμός που ανήκει στην ηλικιακή υποομάδα 60-64 σημειώνει μείωση κατά 64%, ενώ ο γυναικείος πληθυσμός της ίδιας ηλικιακής υποομάδας σημειώνει ακόμα μεγαλύτερη μείωση, που φτάνει το 75,1%.

Από τη δειγματοληπτική έρευνα που πραγματοποίησε η ομάδα μελέτης του ΚΑΕΛΕ προέκυψε ότι οι έμποροι επιχειρηματίες και οι εργαζόμενοι ως μισθωτοί στο εμπόριο ηλικίας 55-64, παρουσιάζουν σημαντικές διαφοροποιήσεις. Ως προς την εμπορική τους κουλτούρα και τον τρόπο που αντιμετωπίζουν ζητήματα που αφορούν τον εργασιακό τους χώρο.

Όσον αφορά τους εργοδότες-αυτοαπασχολούμενους:

- Εντύπωση προκάλεσε το εύρημα του χαμηλού ποσοστού συμμετοχής τους σε προγράμματα επιμόρφωσης καθώς και της διάθεσή τους απέναντι σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο. Οι περισσότεροι θεωρούν ότι η επιμόρφωση είναι ανώφελη, ενώ ειδικά οι εργοδότες-αυτοαπασχολούμενοι, πιστεύουν ότι, έχουν το μονοπώλιο της γνώσης μέσω της εμπειρίας τους και ότι, η «τέχνη», - όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν το εμπόριο- δεν μαθαίνεται. Το παραπάνω στοιχείο, έχει να κάνει πολύ περισσότερο με τη γενικότερη κουλτούρα του Έλληνα εμπόρου, που γίνεται ακόμα πιο έντονη στην υπό μελέτη ηλικιακή ομάδα.
- Στο ίδιο κλίμα με τα παραπάνω, φαίνεται να μην τους ενοχλεί καθόλου, το ωράριο απασχόλησης τους. Μπορεί να επισημαίνουν τη ψυχική και σωματική τους κούραση, αλλά την αντιμετωπίζουν ως απόρροια, και μάλιστα λογική, του επαγγέλματος που επέλεξαν. Πιο συγκεκριμένα, θεωρούν ότι ένας ελεύθερος επαγγελματίας δεν θα έπρεπε να είχε ωράριο, αφού ο ανταγωνισμός απαιτεί τη συνεχή επαγρύπνηση του.
- Επιπλέον, αντιμετωπίζουν την εργασίας τους ως ιδιαίτερα δημιουργική, και δεν σκέφτονται ένθερμα την ιδέα της πρόωρης συνταξιοδότησης. Πιστεύουν ότι ο έμπορος ζει για και στο μαγαζί του, μέχρι το τέλος του, ακόμα και με συμβουλευτικό ρόλο, αξιοποιώντας την πείρα του.

Όσον αφορά τους μισθωτούς:

- Αντιμετωπίζουν προβλήματα με το ωράριο εργασίας τους και διάκεινται θετικά σε οποιαδήποτε βελτίωση των συνθηκών εργασίας τους που αφορά το ωράριο και χωροταξικά ζητήματα.
- Δείχνουν αρκετά ενημερωμένοι, αφού η πλειοψηφία τους δηλώνουν ότι έχουν συμμετάσχει σε σεμινάρια ή προγράμματα επιμόρφωσης – κατάρτισης.

- Θεωρούν τον εαυτό τους νέο και έτοιμο να ακολουθήσει τις νέες εξελίξεις, χωρίς παρόλα αυτά να αρνούνται τη θέληση τους να συνταξιοδοτηθούν.

Όσον αφορά την ένταση της κινητικότητας στην ομάδα των εργοδοτών – αυτοαπασχολουμένων φαίνεται να είναι πολύ χαμηλότερη από ότι στους μισθωτούς. Άρα λοιπόν, όχι μόνο οι εργοδότες – αυτοαπασχολούμενοι φαίνεται να μην έχουν εργαστεί σε διαφορετικές επιχειρήσεις αλλά και όσοι έχουν εργαστεί δεν έχουν εργαστεί σε πάνω από τρεις διαφορετικές. Ακριβώς αντίθετα είναι τα συμπεράσματα που προκύπτουν για τους μισθωτούς. Οι μισθωτοί παρουσιάζουν κινητικότητα και μάλιστα πολύ υψηλή, αφού το 65% έχει εργαστεί σε 3-6 διαφορετικές επιχειρήσεις.

Η έλλειψη κινητικότητας στην ομάδα των εργοδοτών – αυτοαπασχολουμένων που διαπιστώθηκε όσον αφορά την εργασία, διαπιστώνεται και όσον αφορά τη θέση στην επιχείρηση. Το 73% κατέχει την ίδια θέση στην επαγγελματική του ζωή.

Οι μισθωτοί παρουσιάζουν υψηλή κινητικότητα και στη θέση στο επάγγελμα. Συγκεκριμένα, μόνο το 32% κατέχει την ίδια θέση στην επαγγελματική του ζωή. Ο βαθμός εξοικείωσης με τις νέες με τις νέες τεχνολογίες (χρησιμοποιώντας ως μέτρο δύο μεταβλητές, τη χρήση Η/Υ και την επικοινωνία μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου), παρουσιάζεται στην ομάδα των εργοδοτών – αυτοαπασχολουμένων πιο αυξημένη. Παρ' όλα αυτά η εξοικείωση με τις νέες τεχνολογίες περιορίζεται στη χρήση του Η/Υ, αφού όσον αφορά την επικοινωνία μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου το ποσοστό αυτών που απαντούν θετικά παρουσιάζει πτώση. Οι μισθωτοί αν και απαντούν θετικά κατά χαμηλότερο ποσοστό, δείχνουν εξοικειωμένοι με τις νέες τεχνολογίες κατά 56% για το πρώτο σκέλος της ερώτησης και κατά 44% για το δεύτερο.

Όσον αφορά τη συμμετοχή των εργοδοτών – αυτοαπασχολουμένων σε σεμινάρια η προγράμματα κατάρτισης είναι αρκετά χαμηλά, φτάνοντας μόλις το 31%. Είναι χαρακτηριστικά τα σχόλια των συνεντευξιζόμενων στην αντίστοιχη ερώτηση, οι οποίοι δείχνουν αδιαφορία για τέτοιου είδους δραστηριότητες, δηλώνοντας ότι η «τέχνη του εμπορίου δε μαθαίνεται και ότι η εμπειρία τους είναι πολυτιμότερη.»

Οι μισθωτοί παρουσιάζονται πιο δραστήριοι στα θέματα κατάρτισης, αφού το 60% των μισθωτών έχει συμμετάσχει σε τέτοιου είδους προγράμματα

Το 45% των εργοδοτών – αυτοαπασχολουμένων υποστηρίζει ότι δε θα βελτίωναν τις συνθήκες εργασίας τους, μεταρρυθμίσεις που αφορούν το ωράριο, ποσοστό αρκετά υψηλό αν ληφθεί υπόψη το ακαθόριστο ωράριο των εργοδοτών – αυτοαπασχολουμένων και η σωματική κόπωση λόγω της ηλικίας τους. Από την άλλη πλευρά οι μισθωτοί κατά 87,5% θα ήθελαν μεταρρυθμίσεις στο ωράριο παρόλο που εργάζονται κατά κύριο λόγο (το 46%) οχτώ ώρες.

Αρκετά διχασμένοι εμφανίζονται οι ερωτώμενοι όσον αφορά την επιθυμία τους για συνταξιοδότηση. Το 45% των εργοδοτών – αυτοαπασχολουμένων δηλώνουν την άρνηση τους σε μια προοπτική συνταξιοδότησης, και το 40% των μισθωτών αντίστοιχα. Το ποσοστό παρουσιάζεται αρκετά υψηλό. Όσον αφορά την ομάδα των εργοδοτών – αυτοαπασχολουμένων επιβεβαιώνεται η υπόθεση ότι ο έμπορος είναι στενά δεμένος με την επιχείρησή του.

Οι εργοδότες – αυτοαπασχολούμενοι κατά 52% δε θέλουν να αποχωρήσουν από την αγορά εργασίας γιατί θεωρούν ότι έχουν ανάγκη για δημιουργική συμμετοχή, ενώ το 30% θεωρούν τον εαυτό τους «μικρό» για να αποχωρήσουν από την αγορά εργασίας.

Z. Γενικά Συμπεράσματα

Η διαχείριση της γήρανσης αντιμετωπίζεται κυρίως υπό το πρίσμα δύο οπτικών:α) την οπτική της διαγενεακής αλληλεγγύης όπου το ζήτημα εστιάζεται στην αύξηση του βάρους των ατόμων που είναι εκτός παραγωγικής διαδικασίας (νέοι-ηλικιωμένοι) συγκριτικά με όσους είναι στο εργατικό δυναμικό και συνεπώς επιβαρύνουν τους τελευταίους με τις «απαιτήσεις» για τη συντήρηση ή και την αναπαραγωγή τους και β) υπό την οπτική της ηλικιακής σύνθεσης του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας και των ποσοστών συμμετοχής του στην απασχόληση όπου το ζήτημα επικεντρώνεται στις προσπάθειες περιορισμού των αεργίας ή και των «πρόωρης» αποχώρησης από την εργασία, κυρίως με τη συνταξιοδότηση πριν από την τυπικά οριζόμενη ηλικία.

Στην πρώτη περίπτωση οι πολιτικές διαχείρισης της γήρανσης αναφέρονται κυρίως σε μέτρα μείωσης του σχετικού βάρους των δαπανών συντήρησης και αναπαραγωγής των ατόμων εκτός απασχόλησης και κυρίως των ηλικιωμένων ατόμων (παροχές υγείας υπό όρους, όροι και προϋποθέσεις συνταξιοδότησης). Στη δεύτερη περίπτωση

οι πολιτικές εστιάζονται στα μέτρα περιορισμού των προγραμμάτων πρόωρης συνταξιοδότησης, τη θεσμοθέτηση της ευέλικτης(part-time) σχέσης μεταξύ σύνταξης και απασχόλησης, την επαναρύθμιση των συστημάτων αμοιβών, την αλλαγή θέσεων εργασίας ή επαγγελματικών καθηκόντων στα άτομα μετά από μία ορισμένη ηλικία και μέτρα εργονομικής διευθέτησης των θέσεων εργασίας.

Μία άλλη σημαντική διάσταση αναφορικά με τη διαχείριση της απασχόλησης των ατόμων έπεται από μία ορισμένη ηλικία (συνήθως μετά τα 50 για τις γυναίκες και τα 55 για τους άνδρες) προσδιορίζεται από το αν η απασχόληση μετά από μία ορισμένη ηλικία συνιστά δικαίωμα του ατόμου που ασκείται σε εθελοντική βάση με σκοπό την αντιμετώπιση φαινομένων κοινωνικής απομόνωσης και αποκλεισμού (σκανδιναβικές χώρες) ή επιβάλλεται ως υποχρέωση προκειμένου να διατηρηθεί το δικαίωμα συνταξιοδότησης και η βιωσιμότητα των ασφαλιστικών και συνταξιοδοτικών συστημάτων.

Ανεξαρτήτως των διαστάσεων γύρω από τις οποίες μορφοποιούνται οι προτεραιότητες των πολιτικών για τη διαχείριση της γήρανσης αυτές αναφέρονται στους παρακάτω άξονες:

- Τα συνταξιοδοτικά δικαιώματα των ατόμων(πρόωρη ή ευέλικτη συνταξιοδότηση-παράταση ηλικίας συνταξιοδότησης).
- Τη κοινωνική ασφάλιση και τις παροχές υγείας.
- Την επιμόρφωση και τη δια βίου μάθηση (π.χ. πρόσβαση στις υπηρεσίες κατάρτισης ή ειδικά προγράμματα γι' αυτές τις ομάδες στόχους).

Η διαχείριση της ενεργού γήρανσης στο πλαίσιο της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας Equal αναφέρεται αφενός στην απασχόληση των ατόμων πριν το επίσημο όριο συνταξιοδότησης και πιο συγκεκριμένα σε όσους είναι μεταξύ 55 και 65 ετών και στη διάσταση του δικαιώματος στην απασχόληση και το κοινωνικό γίνεσθαι των ατόμων που ανήκουν σ' αυτές τις ηλικίες και υπό αυτό το πρίσμα αντιμετωπίστηκε στη συγκεκριμένη δράση.

Ειδικότερα για την Ελλάδα θα πρέπει να σημειωθεί ότι, σε αντίθεση με ότι προκύπτει για την ηλικιακή ομάδα 15-54 ετών, οι εξελίξεις και οι μεταβολές που αφορούν στη

θέση των ατόμων ηλικίας 55-64 ετών στην αγορά εργασίας την περίοδο 1993-2004 δεν ήταν, σε γενικές γραμμές, ιδιαίτερα έντονες. Εξαίρεση ίσως αποτελούν οι άνδρες ηλικίας 60-64 ετών, στο βαθμό που οι εξελίξεις υποδηλώνουν, έστω και οριακά, μια σχετική πρόωμη έξοδό τους από την αγορά εργασίας. Οι εξελίξεις φανερώνουν επίσης, την διευρυμένη παρουσία των γυναικών υψηλότερης ηλικίας στην αγορά εργασίας. Πάντως, οι ασθενείς μεταβολές που παρατηρούνται για τα μεγαλύτερης ηλικίας άτομα αντικατοπτρίζονται και στο γεγονός ότι στην Ελλάδα, μέσα στο πλαίσιο του όποιου σχεδιασμού πρακτικών διαχείρισης του εργατικού δυναμικού από την πλευρά των επιχειρήσεων, οι ηλικιωμένοι εργαζόμενοι δεν αποτελούν μια ξεχωριστή ομάδα.

Σε ότι αφορά στις προοπτικές, θα πρέπει να τονιστούν δύο αναμενόμενες αποκλίνουσες δημογραφικές μεταβολές οι οποίες, ως ένα βαθμό θα μπορούσαν να επηρεάσουν την παρουσία των μεγαλύτερων σε ηλικία ατόμων στην αγορά εργασίας τα επόμενα χρόνια και συγκεκριμένα: α) η μείωση του πληθυσμού ηλικίας 15-54 ετών και β) η αύξηση του αριθμού των ατόμων ηλικίας 55-64 ετών. Οι μεταβολές αυτές δεν φαίνεται ότι τα επόμενα 15-20 χρόνια μπορούν να συνδυαστούν με μείωση των ποσοστών απασχόλησης, από την πλευρά της προσφοράς, για τον πληθυσμό σε ηλικία εργασίας. Ουσιαστικά αρκεί μια ασθενής αύξηση των ποσοστών απασχόλησης των ατόμων ηλικίας 15-54 ετών ή μια υψηλότερη διεύρυνση των ποσοστών απασχόλησης των ατόμων ηλικίας 55-64 ετών ή ο συνδυασμός και των δύο προκειμένου η δημογραφική γήρανση του εργατικού δυναμικού να μην συνοδευτεί από μείωση των συνολικών ποσοστών απασχόλησης από την πλευρά της προσφοράς. Επιπλέον, οι αλλαγές στην κατά ηλικία δομή του δυνάμει εργατικού δυναμικού, σε συνδυασμό με την δυνατότητα αύξησης των ποσοστών απασχόλησης από την πλευρά της προσφοράς και με μια επιθυμητή διεύρυνση της ζήτησης, μπορούν να εξασφαλίσουν την επόμενη δεκαετία μια αύξηση της πραγματικής απασχόλησης, η οποία δεν θα διαφοροποιείται αισθητά από αυτή των τελευταίων ετών. Από εκεί και πέρα, το φάσμα μιας αδυναμίας αύξησης της απασχόλησης από την πλευρά της προσφοράς γίνεται πιο ορατό, στο βαθμό που εισερχόμαστε σε μια περίοδο, στη διάρκεια της οποίας, αναμένεται σημαντική συρρίκνωση του πληθυσμού σε ηλικία εργασίας, ενώ παράλληλα τα ποσοστά απασχόλησης, από την πλευρά της προσφοράς, θα τείνουν προς κάποια μέγιστα επίπεδα.

Πάντως σε κάθε περίπτωση, από τη στιγμή που το μερίδιο των ατόμων ηλικίας 55-64 ετών στον πληθυσμό σε ηλικία εργασίας θα διευρύνεται, η αύξηση της συνολικής απασχόλησης θα συμβαδίζει με την διεύρυνση της παρουσίας των ατόμων υψηλότερης ηλικίας σε αυτήν. Με άλλα λόγια, δεν θα ήταν υπερβολικό να υποστηριχθεί ότι, με την πάροδο του χρόνου, η αύξηση της συνολικής απασχόλησης δεν θα μπορεί να συμβαδίζει με αποκλεισμό των ατόμων υψηλότερης ηλικίας από την αγορά εργασίας. Επιπλέον, δεν θα πρέπει να αγνοούμε ότι, η μελλοντική διατήρηση των προοπτικών αύξησης της απασχόλησης από την πλευρά της προσφοράς απαιτεί τη διεύρυνση της παρουσίας των γυναικών ηλικίας 20-49 και 50-54 ετών και την διατήρηση των ανδρών στις αντίστοιχες ηλικίες στην αγορά εργασίας και την απασχόληση.

Γενικά, στην Ελλάδα, στην περίπτωση των ηλικιωμένων εργαζομένων, αλλά και γενικότερα των ατόμων υψηλότερης ηλικίας, βρισκόμαστε σε μια μεταβατική περίοδο η οποία δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί. Η μετάβαση αυτή συνδέεται με τις εξελίξεις που αφορούν στη συνεχή συρρίκνωση της απασχόλησης στον αγροτικό τομέα, στον οποίο εξακολουθεί να απασχολείται ένα μεγάλο μέρος των ατόμων υψηλότερης ηλικίας, στην διεύρυνση του μορφωτικού επιπέδου του πληθυσμού και στη συρρίκνωση των διαφοροποιήσεων μεταξύ των φύλων καθώς και στην αυξημένη παρουσία των γυναικών και των μεταναστών στην αγορά εργασίας. Επιπρόσθετα, οι εξελίξεις αυτές συντελούνται μέσα σε ένα πλαίσιο το οποίο χαρακτηρίζεται από την ιδιαίτερη βαρύτητα της παρουσίας των αυταπασχολούμενων και των μισθωτών στην αγορά εργασίας, την ύπαρξη ενός σχετικά διογκωμένου δημόσιου τομέα, την αδυναμία γρήγορης ανταπόκρισης στις ραγδαίες τεχνολογικές αλλαγές, τον προβληματισμό για τη βιωσιμότητα του ασφαλιστικού συστήματος, τη συζήτηση για τις διαρθρωτικές αλλαγές στην οικονομία και την ύπαρξη πολιτικών που στοχεύουν στην διεύρυνση της παρουσίας των ατόμων στην αγορά εργασίας.

Είναι φανερό ότι τα επόμενα χρόνια, η αποφυγή φαινομένων αποκλεισμού των ατόμων υψηλότερης ηλικίας από την αγορά εργασίας, θα εξαρτηθεί από την όσο το δυνατόν πιο ομαλή ολοκλήρωση της προαναφερόμενης μετάβασης, ή αλλιώς από τη μέριμνα για το μέλλον ενός όλο και σημαντικότερου μέρους του δυνάμει εργατικού δυναμικού. Άλλωστε οι παράγοντες που συνδέονται με την προσφορά, συνηγορούν σε μια αυξημένη παρουσία των ατόμων αυτών στην αγορά εργασίας τα επόμενα

χρόνια, στο βαθμό που οι νεώτερες γενιές που θα εισέρχονται στην ηλικιακή ομάδα 55-64 ετών θα είναι αρκετά διαφορετικές από τις γενιές των σημερινών ατόμων υψηλότερης ηλικίας. Οι διαφορές αυτές αφορούν, μεταξύ των άλλων, στο υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο και στην υψηλότερη ηλικία πρώτης ένταξης στην αγορά εργασίας των πιο νέων ατόμων, η οποία συναρτάται με την σχετικά μακροχρόνια παραμονής τους στο εκπαιδευτικό σύστημα, αλλά και με την στενότητα η οποία χαρακτηρίζει την αγορά εργασίας τα τελευταία χρόνια. Επιπλέον, ενώ σήμερα οι γυναίκες στις ηλικίες 55-64 ετών παρουσιάζουν χαμηλή συμμετοχή στην αγορά εργασίας, λόγω της προηγούμενης ασθενούς εμπειρίας τους σε αυτήν, η σταδιακή διεύρυνση της συμμετοχής που παρατηρείται στις χαμηλότερες ηλικίες θα συνδυαστεί, τα επόμενα χρόνια (και συνεπώς στις υψηλότερες ηλικίες), με διευρυμένη θέληση για περαιτέρω παρουσία τους στην αγορά εργασίας. Μένει να αποδειχθεί σε ποιο βαθμό οι μεταβολές της ζήτησης, οι πρακτικές διαχείρισης του εργατικού δυναμικού και οι επιλογές για την οργάνωση της εργασίας, οι οποίες μέχρι σήμερα δεν ήταν ιδιαίτερα ευνοϊκές για τους εργαζόμενους υψηλότερης ηλικίας, θα συμβάλλουν σε μια τέτοια εξέλιξη.